

АЙМАН–ШОЛПАН

4 акт, 5 картиналы комедия

Драма театрларына арналған соңғы редакциясы

Үшінші нұсқасы
1957

ҚАТЫСУШЫ АДАМДАР:

А й м а н	}	— апалы-сіңлілі қос қыз
Ш о л п а н		
М а м а н		— екеуінің әкесі
Б а с ы б а р		— Шекті руының жуаны
Т ең г е		— тоқалы
А р ы с т а н		— інісі
Ә л і б е к		— бай, саудагер жігіт, Жетіру.
Ж а р а с		— көпке бірдей күлдіргі, Шөмекей.
Ш а л		— Басыбардың құрдасы, қосалқысы
Ж а н т ы қ		— Жетіру ақыны
Б а л п ы қ		— Шекті ақыны
Ө з б е к ж і г і т і		— керуен басының баласы

Өзбек саудагерлер, той қылған Шөмекей ауылының адамдары.
Шабындыға аттанған қол. Қыз, келіншек.

БІРІНШІ АКТ

Бірінші сурет

Көп ауылдың арасындағы көк алаң. Бұлақ бойы ақ қайың, жас қайың. Алыста жасыл бел, көк төбелер. Биік төскейлерде түтіні бұдақтаған ауылдар. Бұлақ бойында әр тұста тас, томарлар.

Үкілі домбырасын бұлғай, шырқап келе жатқан әнші ақын көрінеді. Жанында сонді жігіттер тобы бар. Топ ортасында Әлібек.

Ж а н т ы қ (*өндете*).

Жайлауында Жетіру

Желіге шыққан желдірмем,

Құйрық атып, төс керген

Шандоз аттай ойнайды.

Ақмартудай мырзам бар,

Асқақ қыздың талайын

Тілесө тегін қоймайды.

Уа, қыз көреміз, біз келеміз. Қайда, қайда өлгі Маман байдың қыздары. Алыстан лебі тартқан асылы. Неге бұлаң бермейді, неге келмей ерін кезертеді! Кім деп, сірә, паңсынады?

Н ө к е р ж і г і т. Бесе, біз тосқалы бірталай, неге бүйтіп сарыламыз? Сонша бізге не күн туыпты? Жалынғанмыз қыз болғаны ма?..

Ә л і б е к (*анадайдан көрінген Жарасты нұсқайды*). Шақыршы анау Жарасты, тіл-хат босын арамызға. Қу даланы күзетпей, арыламыз соны жұмсап!..

Н ө к е р ж і г і т. Әй, Жарас, Жарас, мойныңды бүршы бертаман. Жөнінді айтың, қашанғы біз сабыламыз?..

Ж а р а с. Аптықпа жігіт, қыз қашпас! Сен асықты деп тағы саспас! Осылай ойын ойнай келмек болатын. Мынау сай, сондай сейіл серуен орыны еді. Мен соны айтқамын! Тек әзілде өрелгі жоқ, жөн сұрайын, жігітің бұл қыздарға не демекші?

Ә л і б е к (*өзі ілгерілеп*). Ә, жақсыны көрмекке, Маман байдың қызын көреміз бүгін!

Ж а н т ы к (Жарасқа). Қыз ұнаса сен құралақан болмайсың. Көрімдігі сенікі!

Ж а р а с. Қой жаным, алумен ауызданған дағдым жоқ. Көретін көз сенікі, көрінетін жүз оныкі, менін не ақым бар? Қоритын мүлкім, егіндігім ол емес! Ақы-пұлсыз-ақ ниетіңді айта бер.

Ә л і б е к. Бұл байыңның қызы ұнаса мен айттырам. Жақсыдан жақсыны адақтаған мен болам! Ол аяулы болса, мен атақтымын, теңімін, терезем сай! Тілесем тұғыр етем, тілесем түлкідей тояттаймын, жем етемін!

Ж а р а с. Ой опасыз жалған! Шіркін көңіл аптығы солай ма еді-ау!.. Арының зор, құйқалымен табысар арманың екен. Жалғыз-ақ алдында тұрған бір кедергіні айтпай қалсам обал-ды. Қызды сендер ғана көре келген жоқсың, Шектінің де бір бұлаңы, Арыстан да көре кепті.

Ә л і б е к. Кедергі деп не дейсің?.. Ол алмайды мен алам! Барды салам, Шектіден неге кем соғам!

Ж а р а с. О, опасыз жалған! Жеген ауыз жейді дейсің бе!

Ә л і б е к. Қызды көрсет, ендеше, мақұл ма?

Ж а р а с. Келер ойнап жақында!

Әлібектер кете береді. Арыстан тобы шығады.

А р ы с т а н (Жарасқа). Ой Жарас, мынау неткен сергелден! Бұның нең?

Ж а р а с. Уа, қу жалған, не жазыппын, Арыстан мырза?

А р ы с т а н. Қу дала, қу медиен қашанғы күзетем? Қыз келеді деп сабамды түзеп тұрмын, қайда сол немен? Енді қашан көрінеді, пері қызы ма еді немене? Болдың ғой асырып қыз мерейін. Неге үндемейсің?

Ж а р а с. Опасыз жалған, дағдарып тұрмын-ау мен мырзам!

А р ы с т а н. Е, не күн туды басыңа?..

Ж а р а с. Жүдеп тұрмын, батыр-еке, дел-салдамын. Осы қызды кім көрерін білмей тұрмын.

Б а л п ы қ. Көмейің қалай, Жарас-ау? Не деп тұрсың, не кебің бұл?!

Ж а р а с. Дел-салдамын дедім ғой ... Әлібек деген жас мырза, бай килігіпті. О да көре келіпті осы қызды. Сол емес пе дел-салым!..

А р ы с т а н. Сөйлеме олай, сірә да. Қай қазақ ұлы теңім еді? Тайталаста кім жеңіп еді Шектіні!.. Білесің ғой бет берсем, ниет қылсам, ойып түсем ортасын! Қайтады оның, мен келгесін шегінеді былай!..

Ж а р а с. О, опасыз жалған. Алмағың қай қызы еді осы Маманның?

А р ы с т а н. Аламын, ең жақсысын, өзім алам! Таңдамай, талғап алмай, өлдебірін алушы ма ем? Өлдебіреудің таңдауынан қалғанын алушы ма ем?

Ж а р а с. О, қу жалған ... Дәл өзіндей талғайтын да таңдайтын бай Әлібек болыпты. Ежелден мыңды айдаған қызды алмаған жері бар ма? Жамап-жасқар жайым жоқ. Оған салсаң таңдағанын өзі алмақ.

А р ы с т а н. Өйтер болса, күшке салар мен болармын. Ол алмайды таңдағанын, мен алам. Егесіп көрсін есалаң!.. Шынға кетсем, қалғанын да тигізбей, басына әлек, топа-лаң да салармын (*Әлібек тобы шығады.*)

Ә л і б е к. Е, Арыстан мырза жетіп пе еді? Батыр мырза, жол болсын!

А р ы с т а н. Аузыңа май, бай мырза! Жол қылмақ сенен болсын (*Әлібек күледі.*)

Ә л і б е к. Батыр мырза, о қалай дегенің, мен де өзіндей жолаушы ғой. Жолың тосқан жеңге болсам бір сәрі. Өзім де жеңге іздеген болсам не етесің?

А р ы с т а н. Аңдадым аңысыңды, саудагер мырза! Тас қия тар көпірде кездесіппіз, бір түйін, бір тілекте түйісіппіз. Бірақ текедей тіресудің жөні болмас андасаң!..

Ә л і б е к. Мақұл айтасың, батыр мырза. Бәрекелді несіне біз егесеміз?

А р ы с т а н. Олай десең үстіме неге баса келдің, бұның қалай?.. Өзгеден менің бақ талайым кем бе еді?

Ә л і б е к. Зіліңді айтып қайтесің, мырза? Жөн қалай, жосық қалай, кінә дерге сөз бар ма, бұл тұста? Жөнін айтсаңшы мына тұрған жиын топ ...

Б а л п ы қ. Ендеше, Жарас айтсын, ара ағайын!

Ә л і б е к. Мақұл-ақ мен де өзгені қаламайын.

Ж а р а с. Жоқ, жандарым! Опасыз жалған! Жай-жапсарың маған мәлім, өтпес жарлық билікке жарамайым!

А р ы с т а н т о б ы. Жоқ, Жарас, айта бер сен! Қара қыпай қақ жарып, айырып бер әділін.

Ж а р а с. Мен айтсам қысқа айтамын ... Қыз да адамның баласы ғой. Қыз көзіне көрініп, таңдағанды аламын, таңдаулысы боламын деп кепсің ғой екі сері! Ендеше, қыздың өзі айтсын, таңдау өзінде болсын!

А р ы с т а н (өзіне). Қыз айтса, бай деп оған бетбұрады (Көпке.) Қызды өрлетіп, бағыма бөйге етпеймін, бермеймін билікті қызға!..

Ә л і б е к (өзіне). Батыр деп бұған қиғаштайды (Көпке.) Салмаймын қыз еркіне! Тең етіп биге балайтыным қызқатын емес.

А р ы с т а н. Шабындыдан түсетін о да бір, мал да бір, неге нарқынан асырып бағалаймын!

Ә л і б е к. Қыздың байы жылқы еді, ел жорасы, тапқаның сол ма, қу Жарас?.. Би етіп табынам ба пірге қол бергендей. Қызға еркімді бергелі қаңғып жүр ме екем осында?

А р ы с т а н. Бөрекелді, ендеше, арамсызды жол шешеді. Жол мен жөнге кім таласады? Осында бұрын келген мен екемін. Алғаш таңдау жол да менікі!

Ә л і б е к. Сен келгенінді айтасың мырза! Мен келмес бұрын көмбе көмгенімді айтам. Жетіру менің елім, қыз менің көптен бергі меншіктім. Шектіге барып қыз-қырқының менікі десем жол берер ме ең, сірә, сен!..

А р ы с т а н. Қияс дау, қисыны жоқ егес дау ... Жетіру Шектіден, Шекті Жетірудан қыз алмаушы ма еді!.. Құба қалмақ, алысы ма ем мен, сірә! Ең жақсысын мен алам, таңдағаны менікі. Жау болсаң да жалтарарым жоқ.

Ә л і б е к. Ең жақсысын мен алам! Намысыма тидің, жол бермеймін. Бұл кеудемде осы басым сау тұрса, сірә да, саған жол бермен.

Екі мырза қыза түсіп, ұмтылыса бергенде қыздар тобы шығады. Ортада Айман, Шолпан. Бұлар ойнай, күле, дулай шығады.

А й м а н. Ө, жарасқан топ жақсы келті-ау алдымыздан. Тек түстеріңіз мәлімсіз, сіздер кімсіз көп жігіт?.. Таңымадық, айып бізден, жөн сұрайық сонымен!

Ш о л п а н (күліп, ойнақы). Болмаса ойында алыс-жақын жоқ, сауықта таныс, алыс жоқ. Атаспай-ақ сауық құрайық.

Ж а р а с. О, опасыз жалған ... Дегенмен біліскен де мақұл болар, бойжеткен! Коре сауда, әділ сауда, ойын емес, шында ниеттері бар болса нетесің?.. Біліскеннен тайсалма, асыл қарындас!

І қ ы з. Ендеше, өзің жайды баян етті? Жігіттер бөтен, сен жақын, тең сөйлеп, өзің білдір.

ІІ қ ы з. Әлде бұл, ел жорасы, қыз көру ме?

ІІІ қ ы з. Онда біреу емес, екі тобы қалайша? Таласа келген бола ма?

Ж а р а с. Бәсе, зерек қарындас, екі бірдей топ кепті. Қатар келген соң талас болмай қала ма? Тілек еттің таныстырайын шетінен: мынау топ — Әлібек дейтін саудагер бай, мырза тобы. Өзіне салса бай алмай кім алады дейді.

Ш о л п а н (*күліп*). Маманның кең даласы малға толған. Біз өзіміз де бай баласы боламыз.

А р ы с т а н. Лебізіңнен садаға, құндық ұрдым бұл сөзіңе. Олай болса мақпал қыз мойныңды бұр, бер қарашы бертаман.

Қыздар Арыстанға қарайды.

Ж а р а с. Бұл тұрған Шекті батыр, жас жолбарыс Арыстан мырза. Басыбардай текті батырдың кенже інісі және өзі. Аузыммен құс тістейтін асқақ ермін деп тұр ғой.

Ш о л п а н. Төйірі-ай, батыр күні өтпеп пе еді өлдеқашан. Батыр бір оқтық деп неге айтқан. Жалғыз оқпен өшпеп пе еді оның үні?..

А й м а н. Бұл күнде дабылмы өшіп жабы болды деппей ме?..

Ә л і б е к. Бөрекелде, жақсы айттың, асыл ару!.. Бұл күнде қайтпаған шақ, өрлеген бақ тек қана біздей жан жүлдісі ...

А й м а н. Не дейсіз, сол-ақ па екен ердің сөзі?..

Ш о л п а н. Ұшыраппыз ғой келіп кезі ...

Е к е у і. Жарайды, қыз көретін жігітті біз көрейік, Бар сөздің ең абзалы — көзбе-көзі ...

Қыздар тобы өлеңдетеді.

А й м а н, Ш о л п а н (*қосыла әлпешекте жырлайды*).

Біздерді Айман-Шолпан егіз дейді.

Жарастық үлкен-кіші дегізбейді.

Алысқа алып ұрған армандар бар
 Шалқыған көңіл қиял теңіз дейді.
 Ақау, Айман айым, Шолпан айым.
 Әніне Айман-Шолпан шырқатайын.
 Жас желек думан дейді өзіл дейді
 Қызықтан қызық таңдап көп іздеді
 Неліктен солай екен заман заңы
 Қалайша ойдағыны көргізбейді.
 Ақау Айман айым, Шолпан айым.
 Әніне Айман-Шолпан шырқатайын!
 Қ ы з д а р.
 Жігітті қыз көретін біз көрелік,
 Көп сөздің қала түрсын өзгелері.
 Қыз көретін жігітті біз көрелік,
 Бар ма екен бойларында өзге өнері.
 Б а л ы қ (*Арыстанның нұсқауымен*).
 Ендеше, жас дәуірі Арыстаным,
 Жебедей жерге тыққан алысқанын.
 Қайраты, сымбатымен, тегі де бай,
 Үлкен сый біле білсең танысқанын!..
 А й м а н (*Әзілқой пішінмен*).
 Таңдау мен талғаудың төріне жетіп бола ма?
 Қызықсам ба екен әлде осы ...
 Мақтаулы жас батырына!
 Ж а н т ы қ (*Әлібектің нұсқауымен*).
 Болыпты кімнен төмен Әлібегім,
 Әрі бай, әрі бағлан, әрі бегім...
 Қиядан жемін танып, қыран ұшты,
 Ойлама әлдекім деп әлім-берім!..
 Ш о л п а н. Әлде дүниенің құны-пұлын кезбен өлшеп
 үйренген байдың ұлы десем бе екен?
 Б а л ы қ (*жалындай түсіп*).
 Майданда батыр жеңген қағысқанын,
 Егессе алмай қоймас жабысқанын,
 Одан да тілегіне тілегін қос,
 Сірә да, опық жемейсің табысқаның.
 Ш о л п а н (*ойнақы*). Онда әлде батырын таңдасам ба
 екен?.. Байдан қол үзіп-ақ қалсам не етті?

Ж а н т ы к

Ен дүние, қыруар мүлік бәрі тегін,
Жетіру әлпештеген Әлібегін.

Өз уяң, өз өрісің, жатың емес,
Ел күткен күтты бегім Әлібегім.

А й м а н (әзілдеп, ойнақы).

Батырдан әлде көңіл бұрайын ба?

Бай деп-ақ неде болса тұрайын ба?

(Жігіттерге)

Кәнеки, қайсынымыз кімге жақтық,

(Әлібекке)

Сізден де енді жөнді сұрайын да!

(Арыстанға)

Сіз-дағы тіл қатыңыз, батыр мырза,

Көзіңіз кімнің түсті шырайына?

А р ы с т а н (өзіне).

Әттегене, дүние-ай, өттең дүние жалған-ай,

Екеуін бірдей алар ма ем,

Қалмас еді арман-ай?

Ә л і б е к.

Не керек, жасырғаным лайығы жоқ,

Бас ұрғаным біреу емес, екеу болды.

Екеуің де жақсысың.

Сорыма екі бірдей ақ қанат перідейсің!

Нені айтайын мұрдар басым.

Жоқ боп тұр ғой кемітерім, асырарым!

Ш о л п а н (күледі).

Күреп алып үйренген машығы ғой,

Сорлы жігіт шынын айтты енді қайтсын!

А й м а н. Олқы түсер қолшыл жігіт дейсің бе, батыр
мырза жөнін айтсын. Құп тындайық оны да.

Ж а р а с. О, қу дүние, опасыз жалған ... Ер көңілі жа-
ңылған ба дегенінен, о да екеу демей, ссесін жіберсін бе?

А р ы с т а н. Бөрекелде, солай демей не дейін! Біздің
комей көп асап үйренген көмей шырақтар. Екеуіңе бірдей
құлап, бірдей қызыққан жайым тұр. Мүлде мін таппадым
десем не дерсің?..

А й м а н (күледі). Шіркін дәурен, бұндай қарық қыл-
ған дәурен көрген бар ма десеңші! Екі қызға бір күйсеу,

жетіспеске бола ма? Таңдамай да талғамай тізіп қана өкетпек... Бұндай да көңіл, бейіл берген болат та! (*Өлеңмен.*)

Жігіттер, ел ақтаған ер екесіз,
Сонда да сөз айтасың берекесіз.
Таңдау жол сіздерде емес, енді бізде,
Дей қалсақ сонда қалай дер екесіз!..
А р ы с т а н.
Қап-қап, қылды-ау мына қу,
Жер қылды-ау, ойбай, Жетіру!
Ә л і б е к (*о да өкінеді*).
Көрдім-ау, пай-пай, Шектіден,
Құлқынын қыз кептірген.

Айман, Шолпан бастап, оларға хор қосылады.

А й м а н, Ш о л п а н
Ауырмай өледі екен андамаған,
Демей-ақ біз қояйық, әл де маған,
Тойында Шөмекейдің шын сөзіміз,
Айтылсын бүгін мұнда қамдамаған ...
(*Ойнақы қайырма*)
Қыз көретін жігітті
Көре қыздар шығыпты.
Көрісімен түңіліп
Қайта беттен ығыпты.
Жауабына орай жоқ,
Көңіл жүдеп бұғыпты.
Мақтай алмай кетті қыз
Қыз көретін жігітті, жігітті.

Билеп, ойнап-күліп, кетіп қалысады.

Ж а р а с (*дал боп қалған Арыстанға*). О-у, опасыз жалған. Ал мырза, қандай ойдың шыңына баттың? Не қып дел-салда тұрсың? Мынаны айтсаңшы, қай қызына көңіл қойдың?..

А р ы с т а н (*бұлқына сілкініп*). Әуелі анауыңа айтқыз айтарын. Осы тойдың боларын сезіп ем!

Ә л і б е к. Әуелі таңдағанын анау айтсын. Осының өрескел кесірінен мен де тойдым.

Ж а р а с. Ой жігіттер бұларын не? Қыз жетпей тұрма?.. Әлде басқа бір ойдан кірбең тарттың ба, тегі? Қызқырғын деген осы ма екен сірә да! Алғаш екпіндерің тәуір еді, не қып жасып қап тұрсыңдар?..

А р ы с т а н (*Әлібекке*). Жөніңді айтшы, жарықтығым. Кімді аласың олай болса?

Ә л і б е к. Өзің айтшы, сен қайсысын ниет қылдың?

А р ы с т а н. Жоқ, сен айт, аңысыңды байқап көрем. Мен кейін айтам.

Ә л і б е к. Жоқ, сен айт, бұның тағы қай таласың?

А р ы с т а н. Сен айтпай олда оңбайын тіпті айтпайым, ұқтың ба? Тас болам да қалам осы сөзде!..

Ә л і б е к (*тез құбылып, ойнақы*). Е, тіпті солай ма? Онда алда разы болсын, жол беріпсін айтайын: тілегенім Айман еді, соны аламын.

А р ы с т а н (*аз аңырап қалып*). Жолың не, жол бергенің не? Алдымды кескеніңмен қоймай, жолымды да алдым дейсің бе? Естімеймін қалауыңды.

Ж а р а с. Әлібек ойдағысын ерте алды ғой ауызға. Асыл қызы, топ жарғандай, жақсысы да сол еді. Кемелі де, үлкені де сол. Дүйім көпті аузына қаратқан ақылдысын алам деді ғой!..

А р ы с т а н. Тәйт арман, бермеймін мен жолды, ермеймін жорға тілдерге. Жамаушының керегі жоқ, Аймаңымды берерім жоқ!

Ә л і б е к. Жоқ, Аймаңды мен де бермен. Біліп қой, батыр мырза болсаң да, тартынбасын келген көрден.

А р ы с т а н. Сен де, ендеше, біліп қой. Саудаң үстіндегі айлаң шығар. Алдамайсың Арыстанды. Алмай қойман Аймаңды мен, асырмайсың айланды сен!

Ж а р а с. О, опасыз жалған ... Айман, Айман дейсіңдер-ау, Шолпан қыз да осал емес. Мал, дүние билігі осы қызда. Ұлы жоқ бай, кенже қызға көп енші береді. Тегінде бұл жайды да қоса кеңесіңдер-ау!

Ә л і б е к (*шапшаң өзгеріп*). Ал ендеше, Арыстан, келіпсің ғой алыстан. Аймаңды сен ала-ақ қой, ерегісіп қалыспан. Қалғанына қанағат, Шолпан-ақ болсын қайтейін, тілегенім, табысқан.

А р ы с т а н (*қолбаң етіп қайта бұзылады*). Жок, жөне де таластым, басында мен де аластым. Менің-дағы сендейін, іздегенім бай қайын. Шолпан екен лайығым, сөзіне ердім Жарастың!

Ә л і б е к. Жок батыр, бұныға енді көнерім жоқ!

А р ы с т а н. Мен де саған, ырық, сірә, берерім жоқ!

Ә л і б е к. А, солай ма, тілегенің қарныға, егеске мен де сермедім. Айман десек Айманды, Шолпан десек Шолпанды бермеймін деп белдестім ...

А р ы с т а н (*ақыра түсіп*). Бәсе десек Айманды, Шолпан десек Шолпанды не қылсам да мен сенен жеңіп алам тандауды!

Ә л і б е к. Алмағың қыз емес қой, егес екен. Тек есі бар мына жұрт төреші, бізді жынды демесе екен (*Жарасқа шұғыл бұрылып*.) Ал, Жарас-ау, осы әлгінің қайсысы Айман, қайсысы Шолпан? Әуелі соны білсек десеңші?

А р ы с т а н. Алпыр-ау, мен де соны былмеппін ғой, егеспен оны есіме ілмеппін ғой. Жарас-ау, Айман қайсы, Шолпан қайсы, қаруды құр далаға сілтеттің ғой.

Ж а р а с (*ойнақы, жаңылтпаштай бұлдырлата сөйлейді*). О, құлдыраған қу заман, опасыз жалған, жаным-ау онысы да бар ма тағы? (*Шұбырта жаңылтпаштап, саусақтарын айқыш-үйқыш етіп фокусшідей жүгіртіп сөйлейді*.) Шолпанның оң жағында Айман болар, Айманның оң жағында Шолпан болар (*Шұбырта*.) Әкенің бала болар шам-шырағы, көлденең жігіт көзі шын қырағы. Саудасы күсет боп тұр, танылмай-ақ, Маманның аспанға ұшты қос пырағы. Айманның оң жағында Шолпан болар, Шолпанның оң жағында Аймандағы.

Ә л і б е к. Не дейді, не деп кетті қай-қайдағы?

А р ы с т а н (*о да түсінбеген дел-салда*).

Пай-пай, дүние жалған-ай,

Екеуін бірден алар ма ем,

Қалмас еді арман-ай!

Әндетіп, домбырасын сермеп жаршы шығады.

Ж а р ш ы

Уа, жараңдар, құлақ сал,

Шөмекейдің тойы бар!

Қызықта кімнің ойы бар,
Мынау белдің астында
Ұзын өлке бойы бар,
Сол өлкені жағалай
Тігулі тұрған үйі бар.
Үй басына сойылған
Қонаққа деген қойы бар,
Жақсының сонда сойы бар,
Қалаулы қонақ тобына
Ту бие де сойылар.
Қызық та қырғын думан бар,
Сауықты қандай қуған бар,
Той десе кубас домалар!
Қыз-бозбала қужаңдар,
Іркіліп кеш қалмаңдар,
Бөрің де солай дулаңдар!
Д а у ы с т а р
Той ... Той ... Той!..
Шап, ендеше, солай шап!
Сауық, думан сонда тап, сонда тап!..

Тойға бара жатқан қалың, шұбар топтар өте бастайды. Сахнадағы
жігіттер де солай жөңкіліп жөнеліседі.

Ш ы м ы л д ы қ.

ЕКІНШІ АКТ

Екінші сурет

Сахнада орда тәрізді етіп тіккен оюлы күмбездей көркем үй. Той иесі бір топ Шөмскей шығады. Сондарынан Жарас келеді.

I Ш ө м е к е й. Ойпыр-ау, бұл пәлені қайттік енді?

II Ш ө м е к е й. Азды-кемді сабыр-тақат о да жоқ

III Ш ө м е к е й. Жем көрген күзғындай құлшына таласыпты. Екеуі екі жақтан қысқанын қайтерсің?

I Ш ө м е к е й. Жалғыз үй қайсысына жетеді? Енді міне ердің құнындай пәле сап, сөз қып жатыр.

III Ш ө м е к е й. Бір Маман, бір Басыбар, қос қызыл көз емес пе? Біреуі шоқтарып бұлдайды, біреуі кезін, пұлын бұлдайды!..

II Ш ө м е к е й. Ту басынан айтып ем, жалғыз оқшау, жақсы үй тікпейік, егеске себеп, пәле болады деп. Болмадыңдар!

I, II Ш ө м е к е й л е р. Ойбай-ау, есебін айтып, қисынын тапсаңдаршы. Қисынын тап, есебін айт! Пәледен құтылу қамын ойласаңшы күнбұрын.

Нокерімен Басыбар шыға қалады.

Б а с ы б а р. Ой, көп қарғадай шуылдаған, Шөмекейім! Айтпап па ем мынау үйдің әшекейін ұнаттым деп!.. Мен түсем деп хабарымды салмап па ем! Үнің не қып өшті, жауабың неге жоқ? Кімге бұрдың, айтып көрші кезіме! Аңдатшы, байқайын мен көмейіңнің күлкілін! Бер жауапты, неге тұрсын білдірмей?..

I Ш ө м е к е й (*Жарасқа*). Жарас-ау, жарықтығым ақыл табар жерің бар ма мынаған!

II Ш ө м е к е й. Атқаршы осы жолғы бір жауапты өзін боп ...

III Ш ө м е к е й. Тойым талқан, елім, ерім қор бола ма? Шөмекей сенің елің емес пе? Басымызды пәледен құтқарар емің болса айтшы, тапшы шапшаң!

Ж а р а с (*Басыбарға*). Басеке, егескенді еңсерген де өзіңсің. Қашқан мен қутанның сүйенгені, сенгені өзіңсің!

Шөмекей қас-қияс ойлай алмайды, Басеке, сіздің басыңызға!.. Басқа ұрсаң өлді, артқа соқсаң құлақ қақпай көнді, оны өзің білесің! Батыр мырза-ау, бұл үйдің арналған иесі өзің едің, Шөмекейге таңдатса бермегі де батыр сіздің өзіңіз едіңіз. Бірақ жасырғанмен жараның аты жара да, Маман деген зәулі шығып тұр. Бұл үйге мен түсем деп егесіп жатқан сол емес пе?

Б а с ы б а р. Төйт, жоғал, ондайынды жолымнан ал былай! Күмілжімей, тек көмейің күлкілдемей сертінде қал жалтақтамай. Байлауым сол, көзір бәйгеге ат жөнелтіп қайта мұнда келемін. Мыжымай қарсы алуға қамдана бер осы үйде! *(Жалт бұрыла жөнеледі. Құрдас шалы бастаған нөкері саусылдап ере кетеді. Маман шығады. Қасында шұбар тобы бар.)*

М а м а н *(ашулы)*. Қызыл бұзау кезімменен құртамын! Талайды молда қылған тезім сол-ақ! Жат елден келген шет керуен қонағым бар. Осы үйіңе түсем деп кісі салдым. Жауап жоқ, үн жоқ, мен бе едім сөзі неден кететін?

І Ш ө м е к е й. Айтам ғой, осы пәле болар-ақ деп ем жаңа!

ІІ Ш ө м е к е й. Қалдық қой екі оттың арасында.

ІІІ Ш ө м е к е й. Жарас-ау, елің үшін, момын, әлсіз елің үшін дедім ғой, салшы өнерінді осыған, тапшы не де болса айласын. Пәледен маңайық та қаппап па еді?

Ж а р а с. Опасыз жалған ... *(Маманға.)* Байеке-ау, сенен аяр асылы жоқ бұл елдің. Алып та, жеп те жүрген жұртың ғой таңдаулысын, төттісін. Мынау үйді өзіңе деп тігілген дейді мынау елің. Бірақ алыстан келдім, шет қонақпын, жасым, жолым үлкен батыр қонақпын, мен түсем деп Басыбар тұр! Бермесен көпке пәле жаяр нарқы бар, оны қайттік? Ақылын өзің айтшы, Байеке!

Ш ө м е к е й л е р.

Бір пәледен мың пәле туғызбай ма?

Аяғына көз жете ме неге саярын!..

Әңгір таяк ойнатып ол үйренген пәле емес пе?..

Тағы шабам деп найза, шокпар, қамдаса қайттік ол пәле?

М а м а н. Бермеймін, неге ығамын, өзім түсем! Ұстасар болса сен қалыс тұр, былай кет. Қарсысына өзім шығам, тең шығам. Ондайлық жын өзімнен де табылады!..

Көзір барлық нөкеріммен келемін де түсемін, құп алудың қамын ет! (*Кетеді.*)

I Ш ө м е к е й. Енді қайттік батыр-ау?

II Ш ө м е к е й. Қорлық отқа салғаны-ай!

Ж а р а с. О, құлдыраған қу дүние!.. Ал аз елім, момын елім Шөмекей, жолыңа салдым барымды. Ендігі ырқын өзіме бер, білдіңдер ме! Бұл екі дәу қағысарлық ниетінде екен. Тегі күш сынасу көптен бергі ниеттері болар. Ендеше, сәудегерді шақыр да, соны отырғыз. Шөмекей де ел, құрай емес! .. Соншалық жетім сордай жаутаңдама, жалтақтама тек қана!

II Ш ө м е к е й. Дүп-дұрыс, шақырайық саудагерді.

I Ш ө м е к е й. Келе жатыр өздері де!

II Ш ө м е к е й. Келе берсін жолын тос.

Саудагерлер шығып қалады. Үйге қарай беттейді.

III Ш ө м е к е й. Бәрекелде мінекей, құп аламыз, қош келдіңіз.

Мамандар қыздарымен қоса шұбатыла шыға береді,
сол үйге кіреді.

I Ш ө м е к е й. Бәрібір бізден енді ерік кетті.

Ж а р а с. Сөзді қой, бар нөкері еріп кепті.

II Ш ө м е к е й. Пәле келсе қайтеміз, өле көрдік. Маман тобы ортамызда, Жетіру енді бізге серік бопты.

Осы кезде бір топ әйелдер киіз сәукеле киген бір құданы алып шығады.

Ш о л п а н (*сақылдап күліп*). Жарас-ау, мына сәнді тек жібересің бе? Бермейсің бе сәукеленің сыбағасын!

Құдалар биі. Екі құда билейді. Күлкі би. Ескі ырым-жырымның сырын ашатын, соны мысқыл ететін би.

Ж а р а с (*ойнақыланып, құдаға қарап, той бастардай сауық өнін-жырын шұбырта жөнеледі*). Уау, мынау салың не дейді, уа -рара-ра, уа ра-ра-ра, уа ра-ра-ра! (*Шұбырта, соқтыра жыр айта жөнеледі.*)

Құдаға кел, жамағат, көз салайық,

Жарасқан сән-тұрманын біз санайық.

Маржаны — құмалақтан, құрым — желек,

Қамшыны жібек бауға шамалайық

Ат-жөнін бұл құданың сұрамайық,
Сый екен, әлдекімге баламайық.
Бұлтиған өне бірді сақалына
Деп қана тоқтатайық “болды ылайық”.

Бетіне құрт жағылған құданы алып шығады.

Оу, жазған, жаңа келді сауырлы бай,
Құртты бай, құйрықты бай, бауырлы бай.
Шыныңды айт, қыз-қырқынның тізесі өтіп,
Қыр арқаң келемежден жауырдым-ай.
Енесін сол арқаның ұрасың ба,
Тойғысыз ит жаласа бет-аузың май!

Әлібек тобы шығады. Араларында Жантық ақын.
Топ сәлем беріп Мамандарға иіліседі.

Ж а н т ы қ (өлеңдете, шұбыртады).
Жел сөздің енді келсін бас иесі,
Сөзімнің байда қалмас несиесі.
Өзі алған ойды-қырды байым Маман,
Шалқып тұр шартарапқа несібесі.
Алдыңа мырзам келді Әлібектей,
Қан базар мол сауданың жас иесі.
Жүлде алған батырдан да, бағланнан да,
Мол бақтың жастай тапқан мас иесі...

Ж а р а с. Оу, опасыз жалған! Ей жарықтығым мас
болсаң да шарқыңды біл! Нарқыңнан асып тиіп кетпе
біреулердің намысына. Осында батыр да, бағлан да жүр,
“өзге емес мен болармын бар биліктің иесі” дейтіндер ба-
рын ұмытпа!

Ә л і б е к (қыздар қасына тақап кеп отырып).
Батыр, би деп бір қоймайды,
Сірә, бізге қалған бар ма?
А й м а н.
Неге олайша дедіңіз,
Әлде сізде арман бар ма?
Ә л і б е к.
Бәсекеде арман көп, асыл мақпал,
Арылатын дәрмен бар ма?
Ш о л п а н.
Апырым-ау, солай ма?
Бір мінезін қыр депті,

Бір жүрісін жыр депті,
Сіз келмепсіз осында,
Тіпті өлденендей сыр кепті-ау!

Ө л і б е к.

Әсте, батыр деп, сірә, жол бермен,
Қаза беріп қайтейін,

Содан арман айта берсек сөз көп-ті.

Ж а р а с. Солай ма еді, қап, болмас. Бәсекесіз бай
болмас деген осы-ау, малдың күші оңай ма, мақтандыр-
май ол қоймас! Бірақ Басыбар да қияс қой, шапқа түртіп
қайтесің, естісе, сірә, егеске о да оңай тоймас. Шектінің
аты жөне бар, асаулығын ол жоймас.

Ө л і б е к. Шекті болса қайтейін, Жетіру қашан бос
қалды?

М а м а н (*қоса елігін*). Көрсетсінші Басыбар, сөн-сал-
танат қызығын, болмаса Шекті бос мақтап жүрген-дағы
бұзығын. Әлем байлап қу ағашқа әулис қып табынған,
Шектідей емес қызығым.

Д а у ы с т а р. Уа, бір сәнді топ келеді.

Уа, Арыстан екен, өзі батыр інісі.

Батыр да ғой бұнысы.

Ө л і б е к (*Шолпанға қарайды. Оны Айман екен деп
ойлайды*). Кормегі тағы Айман да.

Ш о л п а н (*Айман болып, құбыла сөйлейді*). Көрсө біз
де көрейік, көруге көз тойған ба? (*Жарасқа ым жасап.*)
Айман деп ап бұл жігіт, Шолпанға ден қойған да! (*Күледі.*)

Тобымен Арыстан шығады.

І Ш ө м е к е й. Уа, кел, карағым Арыстан!

А р ы с т а н. Я, аманбысың ағайын, армысын аға,
қария! Тойыңа құтты болсын айта келдім алыстан.

І Ш ө м е к е й. Бөрекелде, ырзамың, құрметіңнен
қалыспан.

А р ы с т а н. Алыс та болса, дос елімсің Шөмекей.
Талайдан атам табысқан.

І Ш ө м е к е й. Бөрекелде, досынды дос деп, бек тұтқам,
Жауыңа да шабысқам.

А й м а н (*Арыстанға*). Ал, мырза, орын міне, қош
келіпсіз!

Ш о л п а н. Жалғыз-ақ (*еркеленіп, өз кеудесін түртеді*).
Айман десең бос келіпсіз.

А й м а н. Немене қуыстанып қауіпін бар ма, неге үркіте сөйлейсің алдын ала!

А р ы с т а н. Жасырарым жалғаным жоқ, іздегенім анық өзі сұлу Айман. Көрем деп талпынғаным қиядан. Жалғыз-ақ қалай шықты қиғаш сөз лебізіңнен (Әлібекке.) Әлдебір кедергі шығып па еді әлдеқайдан? (Шолпанға иіле түсіп) Айманжан, өзің толға болған жайдан.

А й м а н.

Аптықпа, мырза, тартыс жоқ,

Мұнда жоқ тегі керіс майдан.

Ш о л п а н (айтысқа түскендей шұбырта өлеңдетеді).

Жастық бар, шалқып ойнап, салған сайран,

Әр түрлі әр жотадан сөз тастайсыз,

Наз жайын түсіне алмай тұрмыз қайран.

Айтпайық біз де сөзді салып епке,

Орын жоқ айтысарлық налық окпе,

Мезгіл жай сізге де бір, көпке де бір,

Сол көптің бірі болар Әлібек те!

Ә л і б е к (қалжыңқой, асқақ пішінмен Шолпанға орай шұбырта жөнеледі).

Бір ауық мен де айтайын мезгіл жайын,

Бұл дәурен шалқып жатқан айдындайын.

Жалғыз қу сол айдыңның ақ еркесі,

Балатқан бір өзіне күн мен айын.

Шұбыртқан осы өлкенің бағлан байын

Сөзімде қате болса көпке дайын,

Толықсып пісетұғын кезі жетіп,

Іздепті-ау сонда ғана теңді сайын.

(Күліп, желіге түсіп.)

Несіне бұдан әрі пернелейін,

Бәрібір дәурен өтер деп-демейін.

Шұғыла боп сол қуға біз құштырыппыз,

Батыр ем, бағлан ем деп, мен не дейін?

Ш о л п а н (күліп, кекетіп).

Жаным-ау, көксегенім дәурем еді,

Арманым адам емей сөулем еді!

А й м а н. Бұл жігіт шапшаң сауданың жылпосы-ау! Әлде сор, әлде бағы, алдымызды орамақ қой.

А р ы с т а н (Шолпанға). Мен мұңымды саған шақтым мақпал қыз ... Сыры, қыры танылмас неткен дәурен осы кез?

Ш о л п а н (*бұны да кекете күледі*). Батыр мырза, жанаспасаң негеді! Кезеген аяқ болсаң да, ілінер жөргем мен болмасам қайтесің?

А р ы с т а н. Кел дана қыз, тым құрыса әділдікпен теңеген биім бол десем ше?

Ш о л п а н. Оныа да табылмадым, сүрінгенді демеген машайығың емеспін.

А й м а н (*күліп*). Жарар ма екен соншалық, сый құрбыны шенеген.

Ш о л п а н. Бола алмадым аруақ, жалынғанды жебеген!

А р ы с т а н. Апыр-ай, неткен асау ең, тістегіш те тебеген... (*Өзіне.*) Айман десе Айман-ау, жақсы еді мынау не деген? Өттең дүние біреуін, алар күнім келер ме, бере гөр, тәңірім, береген.

Ә л і б е к (*өз ақыны Жантыққа*). Жаным-ау, тізгін тежеп не қып отырсың, айтсаңшы естіргіп тілегімді.

Ж а н т ы қ (*ақын боп ағындап*).

Уа, Жетіру, Шөмекей мен Шектісі де,

Бай, батыр, мырза, сері, тектісі де.

Ұсынса қолы жетпей қалып жатыр

Айманжан шыдай алмай тепкісіне.

А р ы с т а н (*Балпыққа*). Айтсаңшы Арыстанды өлдекімге теңеме деп!

Ж а н т ы қ (*бұрынғыша екпінден*).

Бөтенге Әлібектен бұйырмаймын,

Теңі жоқ бұдан өзге шет кісінде.

Талай жан жалын жұтып, тас шайнаған

Жүлде алған Әлібекке кекті ішінде.

Қудалық сұрай келіп сауға берген

Өңім бе, бұл көргенім деп түсім бе?

Бәйге алған, ту құлатқан желді аяғым

Қара көк қирата озған бестісінде.

Б а л п ы қ (*айтыса жөнеледі*).

Кез болдым сен екесің ақын Жантық,

Сыйынды құшақтай бер қысып, қамтып.

Без беріп, сөзін сатып алып жатыр

Жантыққа не қып қалсын енді тамтық.

Мақтаншақ саудагерлер қайтушы еді,

Сөйлеме, бойға өлшемей сөзін тантиқ.

Әкендей Арыстаным міне келді,

Жетіру көп көпірме енді тантиқ...

Әлібек (*Жантыққа*). Ә, солай ма, жуан сөзге басты ма бұл. Ендеше, іркілме Жантық, сал шеңгелді батырына. Қарын шашы алынбай асыпты ғой бұл, тегі.

Арыстан (*атқуылдап*). Әй Әлібек, Әлібек, айтыста мұндай ырым жоқ-ты, қайдан таптың? Не дейсің сен, пәле шақырғын келді ме?

Әлібек. Дегенім сол, батыр-батыр деп құлағымды сасытты.

Арыстан (*атып тұрып*). Қарай гөр пұл құтыртқан кок жасықты. Тасыпты ғой тентек судай елеріп ап. Бар жігіт, хабарын айт батырға, естісін өз құлағымен мына егесті.

Жігіт кетеді.

Жантық (*айтыс түрінде шұбырта*).
Шектіге бір кесел бар ерте қонған,
Ол кесел бірде толып, бірде солған.
Еліріп қу шоқпармен шонтай қағып
Арам тер өлін білмей әлск болған.
Сол іспен адамың жоқ сірә де оңған,
Көргені кезуіл ме құрдым жолдан.
Тыныштық та, байлық та мол Жетіруда
Қай Шекті қазна корді уыс толған.
Батыр деп айдар тағып елерткенің
Жем іздеп, күндіз-түні маңын шолған.
Балпық (*екіленіп іле жөнеледі*).
Жетіру сөз шығардың бойына ерсі,
Құтыртқан мына бөздің буын көрші.
Түлен түртіп бара ма қайда кеттің?
Көнікі білгенінді тағы терші!
Болмаса шыдамасаң жайына ерші,
Базарға қойынды айдап, байыңа ерші.
Сонда да қатулансам шұбыртармын,
Ер болсаң осы сертке қолың берші.

Басыбардың құрдас шалы келеді.

Шал О, Маман бай, Басыбар батыр жіберіп тұр сендерге. Мен сонымен кеп тұрмын. Айтар сөзі: Жетіру емен Шектімін дейді. Осал емен, тектімін, дәл осы мынау Маманменен кептімін. Жөнге келсе келісем, жөніне жөн деп

көшпесе, аяспайтын кектімін, дейді. Алыстан өктеп келген жырақтың қонағы едім, тойға тіккен жақсы үйді бермей, Шөмекейдің шеткі үйін қойдырыпты Маман маған. Орайым менің ол емес, өзгені емес, тура Маман отырған ордасын аламын, босатсын деп дігірлеп тұр әнеки!

М а м а н. Уа, не деп тұрсың, сен сүмелек шал, жек-сұрын!

Ш а л. Уай, олай деме, асқақ бай. Мен қалыстың сөзін айта кеп тұрмын! Өйте берсең көріп келдім айтайын. Батырдың беті жаман, ұнатпадым ашу-арының, сақ бол демек қарызым ... Қадірді біл, асқақ бай!..

М а м а н. Тимей-ақ қойсын септігің, өзім-ақ басам әптігің!

А р ы с т а н. Бүліністі-ау, бұзылысты-ау мыналар! Шығар бар ма жамау боп, сөзін айтар ептінің! Қойса қайтед тиюің, қытығына Шектінің!

Ө л і б е к. Қайтуші еді сонша бір, тау жығатын селдей боп, қарашы бұның екпінін!

Ш а л. Пай-пай-пай өңшең нар! Жуастан жуан шыққандар! Қағысқан соң не амал бар? Арада қайтып өлмесін, енді сорлы шыбындар. Айтпаса болмайды ақыр тағы да, батыр зілін ұғып ал! Бізгәрі жатыр сөзінің, құтыртқаны буы ғой, деп айтады бөзінің! Жасырмай-ақ қояйын, сыртына теуіп алыпты, түк біткенін өзінің, мойнына мініп алты дейді, Шөмекей мен Жетіру, құлақ қақпас езінің!..

М а м а н. Олай десе көзір сәтте айта бар. Ойда ұлық, қырда қыруар малым бар. Ерегессе шығып көрсін қарсыма! Қырық кессе де ку келейлік әлім бар... Уа, Орынпар, Кәтірімпар ... Шытырымпар, жағалай сонау шөрлер бар. Лықылдаған ұлық бар. Өрекпуін қоймаса, таутандаған шолаққа, кісенді қара құлып бар!

Ш а л (*жөнеле беріп Жарасқа*). Ал іздегенің сен болсаң, сұрағаның жетсін тез (*Қоқиланып*.) Олай болса мінекей, ұр тоқпағым тоқ-тоқ! Айыптыға шоқ-шоқ! Бір бай мен бір батыр. Бір ісек, бір қошқар! Бір теке, бір серке! Жек-пе-жек, жек-жек, тұрт сайтан, тұрт! Ұрит соқ-соқ, ұрит соқ-соқ!..

Шауқандай жөнеледі.

М а м а н (*айнала қоршаған топқа*). Сал, ендеше, серуенді. Лаулатындар, кетеріндер желікті! Көрсетіндер

өнерің мен ойынды. Қандай пәле болса да, көтеріп алдым
өз басым! Баста сауық, тойыңды!

Өзбек жігіті билеп шығады. Бұл керуен басының баласы: жас,
сәнді, сұлу киінген жігіт. Айнала көп жиын көкпар, “қара жорға”
тәрізді үлкен қызулы той ойнын орындай билейді. Өзбек жігіті қалың
топтан серкені өкетіп жүрген жалғыз озғын жүйріктің қаракетін
көрсетеді. Кейін бұл жалғыз билеп жүреді. Женудің, асқындаудың
мақтан биі сияқты. Осы бидің тұсында нөкерімен Басыбар шығып,
аз уақыт үндемей сазарып бұнап, қалшылдап тұрады.

Б а с ы б а р (*шыдамай ақырып*). Тайт найсап, жоғал
арман көзімнен (*Би тоқтап қалады. Маманға.*) Әкелген
ұлтің осы ғой! Сұм сауданмен қоса жүрген бөзіңмен! (*Жан-
тыққа.*) Көнеки, судан шыққан судырақмет, келші көні
судырашы тағы да, мені тұсар сөзіңмен!

М а м а н (*Жантыққа*). Айта ғой, олай болса тілегенін!..

Ж а р а с (*Шөмекейлерге*). Көрерсің енді шатақ үдегенін.

Ә л і б е к Терезем тең, тең жауап айта аламын, қам-
шыны көтермеймін білегенін (*Жантыққа о да ым қағады.*)

Ж а н т ы қ (*құлшынып, ағыза сөйлеп кетеді*).

Ендеше, біз егесіп көрген едік,

Шектіге орай жауап берген едік,

Мақтаны “қара шоқпар ұр да жық” деп,

Батырын сіздей... сіздей ... терген едік.

Соңына саудалы бай ерген едік,

Жетіру, біз өңге елден сергек едік.

Туласын шамданбаса тентектері,

“Ө” десе “мө” деп сыйын бермек едік!

Б а с ы б а р. Кет әрі, тоқтат, енді менен қамшы жерсін.
Үргізіп тұрған анау байың ғой! Сатымсақ сөзіңе санап-
санап ал тиынды сонан! (*Маманға*) Бетімнен сен алдырып
отырсың ғой, қу Маман. Тұра тұр бөлем, тек бәйгеден атым
келсін. Бәйге күрең жұлде алғанын жұртым көрсін. Не
көрсен де қылығыңнан көрерсің, кінәлі ботен емес, өзім
дерсін!

Ж а р а с. О, опасыз жалған ... Батыр-ау, есіңе бір са-
лайыншы, бұл арада тағы бір түйін тұр-ау. Арыстан бауы-
рыңның тәуір бір ниеті бар, соның жолын кесіп жүрме-
сең. Мынау байдың қызын көре келем деп, анау саудагер
жас баймен таласта, егесте отырған қысталаң бар ғой тағы
да! Ашуға баспай соны ойласаң не етер еді?

Б а с ы б а р (*Арыстанға*). Солай дей ме, ендеше, өлсең де тап сол Айманның өзін ал! Таласта тайқып түсер Шекті ме екен!

М а м а н (*ашуланғын*). Уа, кім садды балаларымды сұм саудаға? Тый тілінді, шыдамаймын қорлығыңа бұдан әрі!

Б а с ы б а р. Ә, е. Сен Маман, қытығыма енді солай тидің бе? Жыңыма тисең: тілеген таңдағаның алғызамын, өлде бұл тұста да күшімді сынағың келе ме? (*Айман мен Шолпан орындарынан тұрып, әкесіне тақайды.*)

А й м а н. Алдияр, асыл әкем, еркін білсін. Бізге жібер, егесетін ершігешке өзің емес, балаң күлсін.

Ш о л п а н. Ашуыңнан садаға, қайран әкем ... Өшікпесе өртеніп өлсін, айтқаныңнан садаға ...

М а м а н (*үдей түсін*). Құтыруын қарашы бұл қу шоқпардың! Әулек асқақ мінезің үшін, сол шоқпарың өуелі өзіңді ұрар тілесең!..

Б а с ы б а р (*ашуға басып*). Ә, солай ма, олай болса сертімді есті! Білмей жүрген екесің, құл етермін Жетіру құлақ кесті. Қатын жоқ бұл қыздардан Әлібекке, қолына мал бермеспін жалғыз бесті.

М а м а н (*қарсы ақырып*).

Онбайын, шолақ кедей, сені үдетсем,

Шектіге бала беріп мен жүдетсем!..

Б а с ы б а р.

Ендеше, мен шабамын, шаптым, ойбай,

Аяман қоңыз теріп босып кетсен!

Қатын қып қос қызынды қолмен алып,

Құтыңды қопарайын астан-кестен.

Маманға камшысып білеп ұмтыла береді. Жұрт скеуін де жібермейді. Жанжал, шу...

Ш ы м ы л д ы қ

Б а с ы б а р. Не дейсің, кім таласыпты Арыстанмен.
Ол Жетіру қашан санатқа кіріп еді Шекті жүрген орында?
(*Арыстанға.*) Қайсысы еді алмағың бұнысының? Жалғыз
дара шықпай, сен бе едің сарапқа түсіп сөзі екі болатын.

Ж а р а с. Арыстанның ниеті Айман дейтін қызы еді.
Соны алсам деп құлаш созып еді. Бірақ анау жас саудагер,
бай Әлібек жол бермеймін деп қарысып тұр. Сөз арты егеске
сайған жоқ па, батыр-ау!?

Б а с ы б а р (*даңғой, адуын қалпымен Айманға*). Уай,
жарқыным, жақсы ару, таңдау сенің қолыңда дейді. Тілектің
де бөрі сенің жолыңда деседі, қайсысын қабылдайсың мы-
налардың Оңың мен солыңда екі бірдей арысты
телмірткенің неткенің?!

А й м а н. Бұндай сөзден сізді алыс деп ек батыр,
өкеміздей екенсіз, сөзіміз шалыс келіп жауаптассақ ұят-
ау!.. Мен айтсам қызыққан да, таңдаған да жігітім жоқ ...
Көз танысқа көрмей жатып құштар болар біз емес десек
не дерсіз?

Б а с ы б а р (*көп қыздарға қоразданып*).

Ендеше, жымнан шыққан жолбарыс бар

Шындаса бойда күшін сол қарыштар.

Шулаған шие бөрі үнін басып,

Ақырып “мен бармын” деп ол дабыста! — деген болса,
не дерсіңдер, осынау асыл арулар ...

А й м а н (*күліп, ойнақы*).

Мекені жолбарыстың сар қамыстар,

Ішінде талай жәндік бар қамыстар.

Жолбарыс жымында ойнап көкше қоян,

Күштіні күлкі етер бар сол қамыстан! — дегенге сіз не
дерсіз, атажан?

Б а с ы б а р. Уайқай, уай-уай ... Құбылған сайқал
дүние-ай! Көркейіп тұрған күйін-ай, уылжыған тәтті жас!
(*Қасындағы шалына.*) Әкетер ме ем, үйіме-ай ... (*Арыстан-
ға*) Уай, сен жарықтығым, бұл жаратқанға жазған ба едің,
нені көріп, неден жасқанып жүрсін. Сындырма менің са-
ғымды! Бойкүйез мең-зең азбан болмасаң, ең жақсысын
таңдап ал мынау арудың?

Ә л і б е к Ол ерік Арыстанда болса айтарсыз. Тап
сондай тілек бізде болса нетесіз?

ҮШІНШІ АКТ

Үшінші сурет

Түн. Сахна ауылдың ортасы. Айнала тұрған ақ үйлердің сырттары көрінеді. Ортада ең үлкен Маман үйі. Екі жақ жанында отаулар. Екі отау да оюлы, кестелі. Бұлардың екі жақтарында орташа бозғыл үйлер. Ауыл азан-қазан. Шабуылдың қалың шуы.

Дауыстар.

— Аттан! Аттан!

— Қапта! Қапта!

— Жасаған-ай, сақтай гөр! Ойбай!..

— Сұмдық-ай!

Сахнада әрлі-берлі қарбаласып, есі шығып босып жүрген әйелдер, қыз-қырқын, көрі-жас. Бұдыраған шаптар, үстінде жөнді лыпа жоқ жалаңаштар да бар.

Шабуылшылар дауысы.

— Ал қапта! Қапта!

— Тапта Маман ауылын!

— Тапта, қапта! Қират тапта!..

Ауыл ерлерінің дауыстары

— Қайт! Қайт!

— Түс! Түс!

Аз-аздап найза, сойылмен қағысып жүргендер байқалады.

— Уа, шіркін-ай, тайт жоғал! Уай, көпір-ай!

Төбелес үстіндегі үндер.

— Бас көзінді, бас!

— Түс, түс! Қайт шапшаң!

Қайт-қайт, жат жөніңмен!

Дескен егес қыжалдар. Солден соң келгендер жеңіп шығып, ауыл адамдарын айдап қырып, қуып бара жатады. Ақыры Басыбар қолы жеңіп мегдетуге айналады. Сахнаға жүгірген бойда Айман, Шолпан, Жарас пен өзбек жігіті шығады. Соңғы екеуінде көйлек те жоқ. Жалаңаш етке шапан-шекпен ілген, жалаң аяқ.

Айман. Жарас-ау, ағатай-ау ... Көресің бе, не сұмдық? Бұған не шара?

Ш о л п а н (*ызылы, жер тепкілен*). Бұны көргенше мені неге жұтпайды мынау қуарған кара жер!

А й м а н. Асқақ едік. Байдан да, бағланнан да қылығы асты ғой мына жаудың! Осындай да күзгын бар ма еді әлі, әл жетпес?

Ж а р а с. Басыбардан сақтасын деп айтпап па едім, сорлы бауырларым! (*Ойланады.*) Амал-айла не болад?

А й м а н. Тап, Жарас, шындасан сен табасын айласын! Пана тұттым сені, еркек емес пе ең?

Ш о л п а н. Бүлдірген сенің елің ғой ку Шөмекей! Тойын құрғыр! Тойына бармасақ тыныш болмас па ек?

Ж а р а с. Басыбар пәле басы ежелден! Төңірім солай құтыртқан кара шоқпар емес пе?

А й м а н. Айтсаңшы, Жарас, құтқарар ақылыңды айтсаңшы тез?

Ө з б е к. Я Хожан Баһаутдин, я Ғаусұл-Арзам! Лә хаула уалакуати... (*Ерні жыбырлап дұға оқи береді.*) Бізге-ям рахым ет, мәдәт бер, Жарас аға!

А й м а н (*Жарасқа*). Айтшы шапшаң, бар ма берер көмегің! Мынау қысылған, құрыған шақта? Тентек пен тексердім бе мақұлыңды.

Ж а р а с (*Айманға оңашалап*). Екі дәудің пәлесі ері аз ғана, ері момын елім Шөмекейге түсе ме деп сол үшін пәрмәнә болып ем. Енді ол екі бүліктің егес-кеселі сорлы қыздар, аяулы бауырларым, қорғансыз жақсыларым сендерге дерт боп түсіп тұр! Еттім құрбан бар күш, бар өнерімді жолыңа! (*Шолпан мен өзбекті қоса.*)

Ал енді Жарас деп біл жақыныңды,

Мен білген аямайын ақылымды.

Бұдан соң не көрсем де бір көрейін,

Қайтейін күн туған соң сапырыңды!..

Айман мен Шолпанды шеткі үйлерге қарай қорғаншай сыбырлап жөнелтіп жіберді.

Ө з б е к. Әкежан, жан-жанан, мен не болам? Я ханнан мен қайтейін, Жарас аға, маған да ақылыңнан қарас, аға!..

Ж а р а с. Үндеме берқарай жүр, сорлы бала,

Екеуміз келіншек боп киінейік,

Демейік, келісе ме, жараса ма?

Жетектеп алып жөнеледі. Маман ауылын қорғаған соңғы топ, селдір топ жөнкілен қашып шығады.

І қ а т ы н (*қашып, ұрысқан боп*). Ойбай-ау, мынау өлгі батыры ғой!

ІІ қ а т ы н. Бетіне жан шыдатпас көпірі ғой.

І ж і г і т. Қаш, ойбай, жанын барда, жөніңді тап!

І қ а т ы н. Батыры, беті жаман көпірі ғой.

Басыбар шығады. Соңғы бір жігіті өзі найзалап қуып келген.

Б а с ы б а р (*мақтанып, қоразданып, енді жай, балпаң басады*).

Қоңыраулы найза қолға алып,

Қоңыр салқын төске алып...

Алысқаннан есті алып,

Ерте алыссам, кешке алып!..

Жігіттері жығып салған ауыл адамының кеудесіне найзасын түйреп, аяғымен басып тұрып сөйлейді.

Жықпай қойман жығанды,

“Олда құдай өлдім” деп

Оқи бер қу дұғанды... (*Қолдарына.*)

Әкітел енді қалғанды,

Жалпағынан жалпита

Басып өткем жалғанды!

(*Маманды байлап өкеліседі.*)

Бір сен емес талайдың

Басына өлек салғам-ды.

Егесетін неме ғой!

(*Ақырып.*)

Танытайын тәжірісін

Батыра ұрып балғамды!

М а м а н.

Қу Басыбар асарсың,

Асарсың да тасарсың.

Осыған орай жалғыз-ақ,

Көрерсің сен қорлықты,

Басыңа ұлық салған-ды.

Б а с ы б а р (*Маманға тап беріп, сақалынан алып тұрып, пышағын жарқ еткізіп суырады*).

Еңдеше, шағымына қоса тіркет,

Жағадан, кеңірдектен алып тұрып,

Сақалды қырқа кесіп мен алған-ды.

Арсалаңдап Арыстан шығады да, арапалшы боп Басыбардың қолына жабысады.

Арыстан. Қой-қой, батыр-еке! Уай-хай, батыр, сауға! О, қой батыр! Сорлыны арманды етіп өлтірерсің, бер тілегімді!

Басыбар (Арыстанға). Нең бар еді килігіп?

Маман. Босат сақалымды!

Басыбар. Қатқаныңның басы! Қатқан бабаңның басы!

Арыстан (Басыбардың қолына жармасып, пышағын ала беріп). Жетті, батыр! Бер сауға!

Басыбар. Қатқаныңның басы, неге жармасың қолыма!

Маман. Ей, қанішер! Шыдасаң сақалды алма қу басымды ал! Онсыз да өлмеді деп тұрмысың мені!

Басыбар басын шайқап қоя береді. Арыстан арашалап алған Маманды алып кетіседі.

Басыбар (Арыстанға).

Ендеше, сақалды олжа, қызы қайда?

Жігіттері іздей жөнеледі.

Болмады, қызы бардан тапты пайда!

Арыстан.

Батыр-ау, ат жонына саламыз ба,

Тимей-ақ қойсақ қайтед осыңдайда!

Басыбар.

Қор неме, өзің-ақ бол жорға майда,

Сол демей, неге келдің осы жайға?

Іздегем күндіз-түні мақпал қызды,

Қыз қайда, деймін ойбай, қос қыз қайда?

Айман мен Шолпанды ұстап әкеліседі. Арыстанға.

Бәрекелде, қос қызы қатар келті, бір сенің алдыңа! Не дейсің, енді де өкпесің бар ма, сірә, маған?

Арыстан. Батыр-еке, ендеше, Шолпан дейтін қызды әкетейік. Біреуі де жетеді. Ана Айман деген қызы қала-ақ қойсын!

Басыбар. Не дейсің сен мұрлар-ау! Не деп тұр осы жаман шартық! Өлібекке қыз қалдырсаң құдай ұрсын сені!.. Сендей болсам бесеуін өзім алмас па ем? Қос қатын алуға жарамасаң неменеге тірі жүрсің? Екеуіне де бай табам! О да жүрсің.

А р ы с т а н. Ап кетіп оны қайсынымыз аламыз? Зорлықтың да орайы бар, қойсақ қайтеді осыны?!

Б а с ы б а р. Бір қызға бай таппай, құрып па исі Шекті. Аларым жалғыз қыз болса несіне босқа сабылдым?

Қол жігіттеріне екіленіп сөйлейді.

Егестік екісі емес, қырық қызын да,
Жиындар, неге қоям олжа қылмай!
(Арыстанға)
Қор неме, қорлығыңды өткіздің-ау,
Тимес-ау саған қатын ел шыбалмай ...

Жігіттер бірнеше қыздарды әкеп, тізе береді. Әйелдер сынсып жылауда. Жалғыз Айман жігерленіп, өзгере құбылады.

А й м а н.
Басеке, рұқсат қыл, ес жияйын,
Жыламан, көзімнен де жас тияйын!
Қайран ел, сайрандатқан ыстық ұям,
Не қылып, есім барда мен қияйын!
Жалғыз-ақ бір сөлемім қалсын кейін:
Жауымнан айырған жан алсын дейін,
Әлібек жаны болса іле қусын,
Тоқталмай атқа тоқым салсын дейім.
Ш о л п а н.
Жалмауыз жау көзінше бас имейім
Қу нокта шабындымен мен кимейім!
(Арыстан Шолпанға жақындап.)
А р ы с т а н.
Шолпанжан, көп тарылма түбі қайыр,
Батырдың ашуына мен күймейім!
Ш о л п а н (кекетіп).
Әрине, бар жазғаның ел шапқаның,
Жалғыз-ақ өлсемдағы мен тимейім!

Ауыл тонаған бір топ жігіт жетіп келеді.
Алдарында арсалаңдаған құрдас шал.

Ш а л (Басыбарға). Уай, айызым қанды ғой, құрдас. Талайдағы шабуылға салатын адуын ашуым кернеп бір келген екен өзі де! Найзаны оңға да сермедім, солға да сілтедім. Несін айтасың, білек құршын бір жазып қалдым... Бір жасадым-ау!

Б а с ы б а р. Бабаңның қатқан басы, қырған шығар-
сын! Кімді шаптың, не таптың?

Ш а л.

Маманның дақ түссін деп досына да,
Керуеннің қол қойғыздым қосына да.

Артқа қарай нұсқайды. Екі әйелді алғызып шығады. Бастарында
шапандары. Олары Жарас пен өзбек жігіті.

Ж а р а с (*әйел даусымен*). Ауыл толған сыпыра жау
екен! Бір үйден баспана тапсақ деп жүріп батырға тап бол-
дық қой сорлы басымыз!

Жасанып тұрған жігіттерден жағалай жасқанып жүріп,
Басыбарға соқтығып қалысады.

Б а с ы б а р (*бұл екеуін ұстай ап*).

Қозғалма, үн шығарма, бас көзінді,
Кімдердің қатыны едің, айт сөзінді?

Ө з б е к ж і г і т і. Я хожай Баһаутдин, я Ғаусұл-Ағзам,
мә-ән хатыным.

Б а с ы б а р (*екіншісіне тап беріп*).

Не дейді, маңырай ма мынау мылқау,
Қайтеді алып кетсем тап өзінді!

Ж а р а с.

Ма-ма-ман хатыным ...

Ш а л (*шеліп, мықынын таянып*).

Шықпаса шыққыр көзім танып тұрмын,
Толайым саудагердің қатыны осы...

Б а с ы б а р

Ендеше, бірге жүрсін, ал да жөнел
Айманға тіркеу болсын қатын досы.

(*Қолға айғайлайды.*)

Қайтадан тарт ал енді,

Келістіре жер қылдым

Егесетін бөлемді!

(*Найзасын аспанға сілтеп, білеп.*)

Осылай болар қайратым,

Тітіреткен өлемді.

Қ ы з, қ а т ы н (*кетіп бара жатып үн салады. Сыңсу
сарыны*).

Алың-ау, төңір, ерікті,

Құзғынға жем қып беріпті,

Көреміз бе біз елді?

А й м а н (зар ән, қоштасудай сыңсиды).
 Сұм дәурен, қайда кеттің сайраңдаған,
 Қызықты күнім қайда жайраңдаған!
 Жағаға толқын ұрып, демім құрып,
 Ақ шабақ болғаным ба кайраңдаған!
 Іште дерт мыс қазандай жай қайнаған.
 Жолы боп, жаудың жүзі жайнаңдаған.
 Толас жоқ әлі есітем әкем даусын
 Артымда аңыраған "Аймандаған"!

Ш о л п а н (қосыла сыңси).
 Баласы ем Маман байдың мынды айдаған,
 Қызықты көл дүниені ен жайлаған!
 Сұр жорға, қара жорға теңселдіріп
 Тұрманға меруерт, маржан зер байлаған.
 (Әйелдер қосылады)

Қан базар, шашылдың ба гүл жайнаған,
 Өсіп ек қаққы көрмей шаужайлаған
 Шабынды олжасы боп құлын, тайдан
 Тұғыр боп кетеміз бе жау жайлаған!..

Ж а р а с (жеке сыңсып бара жатып, халыққа).
 Е-е-ей, опасыз жалған-ай, жалған-ай,
 Заманымның алуаны-ай,
 Қорлықта жұртым қалғаны-ай,
 Қыз-қатынға мықты екен
 Басыбардың балуаны-ай...
 Басыбардың балуаны-ай ...
 балуаны-ай...

Кетіседі

Ш ы м ы л д ы қ

Төртінші сурет

Жартас. Тоғай. Түн. Тігулі шатырлар. Тас бастарында қарауы
 Қол ұйқыда. Басыбардың Айман, Шолпанды алып келе жатқан с
 пары. Айман, Шолпан, Жарас, өзбек жігіті және шабындыға түскі
 бір топ әйел ұйқысыз отырады.

А й м а н. Қырсық жол, ауыр күндер бізге нәсіп болды
 Дүлей жау мерейі асып, құтырып тұр. Жалынған да, жа

лаған да пайда берер түрі жоқ. Одан да келіндер жасымай, ақылмен іс қылайық.

Ш о л п а н. Осы қуарған күйді тірлік деп білесің бе! Өлі де өліп болғам жоқ деп отырмысың? Болмаса сүт үстінде қаймақ болған ерке қыз бұрынғы серуенімнің бірі дейсің бе?

А й м а н. Көңілім тасып, қызық іздеп отырғам жоқ. Қайғы серік емес, ақыл серік.

Ж а р а с. Ақылыңнан айналдым, Айман жаным. Ал, ендеше, қандай да болса айла-шарғы іздейміз.

Ө з б е к. Бөрекөллә ағажан, апажан, жүде жақсы шүлө-рың. Бомасам мин һәм улөр болдым хафадан!

Алшақ басып шал шығады.

Ж а р а с (*Айман мен Шолпанға*). Осы шал бізді көп торып жүреді. Екеуің жөн сұрандаршы. Не сезіп, не білгені бар екен. Қайтер екен!

А й м а н (*шалға*). Қария!

Ш а л. Уай, мақпал қыз, мен қария емес, Басыбардың құрдасымын ...

А й м а н. Айып етпеңіз, ендеше, ағамыз екесіз ғой мүлде!

Ш а л. О, тұқым-тұғияны құрыған ... (*Жер тепкілен.*) Ата да емеспін мен!

А й м а н. Ойбай-ау енді не дейік, ақсақал-ау?

Ш а л (*тағы жер тепкілен*). Атама сақалымды да! Білесің бе, тұқым-тұғияны құрығанды, шауып келе жатқан мен емес пе? Уа, мен батыр ...

А й м а н. Ал батыр ата, ендеше!

Ш а л (*тағы да жер тарпып*). Ата емес ойбай, сығыр! Тұқым-тұғияны ...

А й м а н. Ал батыр аға, айтар сөзің бар ма бізге. Мынадай қамалтқан ауыр күнде айтарың бар ма, ағеке!

Ш а л (*қоразданып, қыздарға қызыға қарап*). Жайын біл деп Басыбар батыр жіберді. Ойламайды деп пе ең сенің күйінді?!

Ш о л п а н. Е, жаңы да ашитын шығар әлде бізге! Есіркегеннен шапқан да!

Ш а л. Олай деме, асау қыз, мен айтайын тап шынын. Дәл осы отырған күйінде Басыбардың бары сол — сен жүдесең қоса жүдеп, сен күлсең мәз боп, қоса күлер күйі бар.

Ш о л п а н. Ендеше, жоней бер, ата! Мәз болғаннан бір түлеп отыр де мұндағылар! *(Шал кетеді. Өзбек жігіті ақырын ыңырсып жыр мақам айтады.)*

А й м а н. Не айтады екен бұл байқұс, үні қандай шерлі еді?

Ш о л п а н. Қу Басыбар қанғыртқан, бұ да біздей сорлы еді.

А й м а н. Басқа да шері бар шығар, болмаса бұл сапарға күйдім, біттім дер ме еді!

Ш о л п а н. Сапар ғана дейсің-ау, көрем деген кер ме еді?.. Әттең үл боп тумадым, кеудемді құса кернеді. Өлер-ақ ем бүйткенше, тілекті құдай бермеді!

А й м а н. Қойшы сонша тарылмай, егізде туған сынарым, күйігің мені тербеді.

Ж а р а с. Қиналдым-ау мен-дағы, мұндарынды естісем, қысылғаннан қиналам, Жарас болып қормеген қысталаңым осы екен. Екеуің үшін қысылып, шын маңдайым терледі *(Өзбек жігітіне.)* Уай, жігітім, бері кел, бастайықшы бір ойын, демесуші ме еді көші-қон оразаның ермегі.

Ө з б е к *(Айманға)*. Уай-уай, апажан, нимә хайла болады, азат болар бұл хафадан!

А й м а н *(орнынан тұрып)*.

Тұтқын боппыз біз мұнда

Қол-аяғын матаған.

Сонда да мойынсұнбаймын,

Қор болармын алысуға жарамай

Жаси берсем күн санап!

Кел, сауыққа басындар,

Кейіс кетсін садағам!..

Ж а р а с.

Борекелде, Айманым,

Жақсы болды мінекей

Ойынға бәрін сайғаның,

Мен де сені қостайын,

Қозады бүгін қайдағым.

Қоса желігеді. Өзбек жігіті бастаған өзге топ билеп жөнеледі. Тұсаулы, шырмаулы тұтқын жастың азаттықты көксеген серпін жалынын таптытатын би. Осы билің орта кезінде қасындағы екі-үш жігіт жолдасымен бір жас жігіт шыға келіп, қарап тұрады. Көздерінен томенгі бет тұсын орамалмен тартып алған. Бұл еркекше киініп келген Теңге.

Т е н г е (өзбек биіне қызығып қарағандай). Жау шаба кетті деп сеніп жүрсем, шырмалыпты ғой қызды тауып. Жасанған жау дегені жайнаған қыз! Бұдан қызғанбай қайтып тұрам, құдай тоба!

Ж а р а с (Айманға Теңгені корсетіп сөйлейді). Айман-жан, дәл осы адам тегін емес, сезіп тұрмын. Кәзір шапшаң ғана тамаша сауық-сайран құрып жіберші. Сыр бермей тулатып көрші осы біреуді. Тұтқын емеспін, тоқалмын деп шапқа түртші!

А й м а н (ойнақы, көпшілікке).

Сергелдең бар құрбылар, сейіл де бар,

Батырда бізге деген бейіл де бар.

Қызықтың бәрі тамам болды деме,

Бұрынғы көрген дәурен кейін де бар!..

Т е н г е (тепсініп).

Немене, келемісің қызық іздей,

Сөйлейсің жаңа түскен жеңгеміздей!

А й м а н.

Несі бар, батыр басын кемітем бе,

Тоқал боп, тигендер де болар біздей!

Т е н г е.

Қарашы, бұл өнерді кім көріпті,

Қу шалға мұнда көрлім шын жерікті.

Теңгедей үйінде бар аю тоқал,

Берер деп ойлаймысың ол ерікті.

А й м а н (іле сөйлеп).

Еркімен көнді дейсің қай көрікті?

Таңдауды біздің қолға кім беріпті.

Байлауы батырда ғой, мен не дейін,

Бұл күнде тоқалынан ол жеріпті.

Т е н г е.

Сөзіңнің жаңа ұғындым дәл іргесін,

Ердің ғой осы жайды сен білгесін.

Оны да айт, қайтер едің қарсы шыкса,

Сенімен тайталасып жау күндесің?

А й м а н.

Олай болса қайтемін,

Сыбағасын берем де

Қалдырмай жіп сіргесін!

Батырға бұйрық етермін.

Нак сүйер етіп өзімді,
Теңгені күнге тіркесін.
Суыммен кіріп, күліммен
Шыға жүріп, сор қайнап,
Ағызар бастан сіркесін!
Т е н г е.

Солай, сөйтіп құртам де,
Жауласқанның жүйкесін!

(Осы шақта бұның алдына иіле бұралып, қас-қабағын жайната күліп, көркем жігіт өзбек құбыла билейді. Теңге таңдана қызығады! Жігітке еңсесі аугандай, өзін өзі андамай ере түседі.) Ойпыр-ай, мөлдіреген байқұс-ай, мынау қандай тәтті жан еді жаным-ау?..

Ө з б е к *(өзі де қызыққандай)*. Жан-жанан! Жан-жанан!..
Т е н г е. О, қолка бауыр, жүрегім!.. Қандай еді! Құбылып жанған көркі қандай еді мынаның! Лебі қандай тартады! Қызықса түге осындай перінің жігітіндей мөлдіреген жасқа қызықсашы мұрдар! Қу шал деп құмартқан не сұмдық? Көне қайда ол немесі, көріп алайын әуселесін!..
(Әлі де өзбекке қызыға қарап жонеле береді.)

Ж а р а с *(Айманға)*.

Ал, жылы ізін суытпа осы шудың
Жіберме, етегінен ұста куды!

Айман мен өзбек, басқа жұрт Теңгенің артынан салады.
Жарас жалғыз.

Сүйер де, қызғанар да дәнемем жоқ,
Тым құрса тоқал болмай неге тудым?

Басыбар, Арыстан, шал және екі-үш нөкер жігіт шығады.

Б а с ы б а р.

Дәурен-ай, дәурен-ай ...

Басыма түскен әурені-ай!

Кезек иіскеп жатар ма ем,

Екі бірдей сәулені-ай ...

Болмады, пай-пай, болмады.

Қызды құшпай, па дүние,

Көңілдің дерті солмады.

Қоңыраулы найза қолға алып,

Қоңыр салкын төске алып,

Қырымнан қыран болжады ...

Келтірші шапшаң кыздарды,
Үлеске салам олжаны.

Әйелдерді алып шығады. Төрт әйел, бәрі де бастарына жібек жамылған. Ақырын басып, сыпайы жүріп келіп батырдан төмен отырысады. Басыбар әйелдер келе жатқанда.

Дәурен-ай, дәурен-ай ...
Келе жатқан сәулені-ай!..
А р ы с т а н (*өзіне*).
Әттең дүние, жалған-ай ...
Екеуін бірдей алар ма ем,
Болмас еді арман-ай?
Б а с ы б а р (*қасына жақын отырған әйелге*).
Түнеріпті түсіміз,
Түн ұйқысын бөлгендей,
Бе-еу, қабағымыз қатыңқы,
Күдерс бел, күпшек сан,
Үдере жортып желгендей,
Уа беу, көңілге күйік батыпты.
(*Қасындағы қыздың бетін ашпақ боп.*)
Уау, ақша бет Айман,
Е, дүние жалған
Ақ жүзінді көрсетші
Мен де сен деп бет алғам!
(*Басыбар қасындағы әйелдің бетін аша береді.*)
Ақша маңдай қасын-ай,
Түймедей болған басын-ай,
Қырлы мұрын көрінді,
Әдемі нәркес көзін-ай
(*Мұрты ашылады.*)
Мұрты бар ғой, сұмдық-ай!
(*Өзбек жігіті болады.*)
А р ы с т а н. Мұрты бар ғой, сұмдық-ай!
Ш а л. Мұрты бар ғой, сұмдық-ай!
Б а с ы б а р. Кеселді, сен кім едің, ой қуарған?
(*Шапанды жұлып алып.*)
Неге сен қатын емей еркек бодың?..
(*Ұрып айдап жібереді. Екінші әйелге.*)
Жарықтығым, Айман жаным, қайтшы райдан,
Жаратқан айналайын бір құдайдан!..

(Бетін ашпақ болады).
Тап қылған сені маған тәңірім тағы,
Сескенбе кездесті деп өлдеқайдан?
(Бетін ашады, ол Жарас).
Сақалы, сақалын-ай, мынау сұмның!
А р ы с т а н, ш а л (тағы да қоса үңіліп).
Сақалы, сақалын-ай, мынау сұмның?..
Б а с ы б а р.
Мазағы болыппыз-ау мына жынның!
(Бас салып ұрмақ болып)
Жарайын осы арада ит жемі қып.
Кім сұрап алар екен құнын бұның?
Ж а р а с
Басеке-ау, менде тіпті жазық бар ма?
Қатын деп алғыздың ғой барғандарға?

Жөнеле береді.

Б а с ы б а р.
Қыз емес, қыз дегенім бәрі де азбан,
Қу құдай, жерім бар ма саған жазған!
(Үшінші әйелдің желегін тарта жүлып алады. Ол Айман.)
А й м а н.
Батыр-ау, менің қанша жазығым бар?
Алдыңа иба қылып келуімнен
Өзгеше не қылып ем жолдан азған?!
(Тұрып жөнеліп кетеді.)
Б а с ы б а р.
Қап, болмас, орайы бар ашуының,
Себебі өзім болдым қашуының!
(Жарас Теңгені ертіп шығады. Теңге батыр киімінде.)
Мына біреу кім екен,
Қайдан жүрген неме екен?
Ж а р а с.
Көк атты көлденең ұл менмін дейді,
Олжалы кәрі батыр көрдім дейді.
Бұл жігіт сұрап отыр сыбағаны,
Сауғаға қыз алғалы келдім дейді.
Б а с ы б а р (атып тұрып).
Мен бе екем, өзім алмай қыз беретін,
Не дейді, қай күшіне сендім дейді?

Т е ң ғ е.
Дегені рас Жарастың,
Жолым үшін таластым.
Бересің, батыр, қыздарды!
Адаспандар бұл жерде
Бұрынғының жолынан.
Бермес болсаң жолыңмен
Тартып алам қолыңнан!..
(Кетіп қалады.)
Б а с ы б а р.
Ха-ха-ха, көрсеңші бұл неменің әуселесін!
Жол деген сылтау қыпты бірнемесін.
Маманның матап алдым қызын өзім,
Жатқа жоқ алты аласым, бес бересім!..
Кетеді. Жарас, Айман, Шолпан шығып өзбек жігітін
шақырып алады.

Ж а р а с.
Көрдің бе шауқар шалдың қу ниетін?
Алдында азап от бар көп күйетін!..
А й м а н.
Ендеше, ақылын айт, қайтпек керек,
Не дейміз ажар болса шын тиетін?
Ж а р а с.
Қуғыннан болмай жатыр өлі дерек,
Ойлашы, бала едің ғой ойың зерек.
Шолпанда Арыстанның дәмесі бар,
Айламен соны да өз қып алмақ керек!
А й м а н.
Бұнысы тапқан ақыл Шолпан көнсе,
Болмаса қайғы отына мен күйем де!
Ш о л п а н.
Не болды өзің теліп, жарқыным-ау,
Жауымнан қорыққанымнан мен тием бе?
А й м а н.
Тимейсің, тіл емізіп күнелтесің,
Ойлашы қайда отырсың осы күнде?
Үйдегі еркелікке көп сүйенбе!
А р ы с т а н.
Шұғыласы қандай күшті еді,
Түн ұйқыны бермеді!

Ш о л п а н (*мұңайған боп, өтірік байқамағансып*).

Жетер деп ем Әлібек,

О да қуып келмеді.

А р ы с т а н.

Көзіңе бір ілмейсің,

Мен де Арыстан батырмын.

Бір ерден басым кем бе еді?

Ш о л п а н.

Не қылайын құр күшті,

Сіз сілтеген бір таяқ,

Еркіңіз батыр қолында,

Оңға да солға сермеді.

А р ы с т а н.

Намысым қайда, жаным-ау

Шабындыдан түскен қыз,

Қалай-қалай жерледі?

(*Жарас Шолпанға*).

Ж а р а с.

Сейіл-сейіл болғанда,

Сергелдең де сейілді.

Арыстан құрбың келіпті.

Достыққа беріп бейілді.

Ш о л п а н.

Қайтейін құр бейілді

Қандырмаған мейірді.

А р ы с т а н.

Қайтсем жібір тас көңіл

Үнемі маған зейілді!..

А й м а н.

Құбылған жас көңіл ғой

Ілгерілі-кейінді...

Түбінде Шолпан түсінер,

Бауырымды зейінді!

Ж а р а с (*барлығына*).

Ал енді бәрінен де батыр қиын,

Тас түйін бірігейік осы жиын.

Егессе тас-талқан қып шырқ бұзады,

Ебіңе бірігіп ап, енді сыйын!..

Барлығы мақұлдағандай болады. Басыбар шығып келеді.

Б а с ы б а р.

Уай, дәурен-ай, дәурен-ай,
Басыма түскен әурені-ай!
Кезек иіскеп жатар ма ем,
Екі бірдей сөулені-ай!

(Жастардың тобын көріп.)

Пай-пай, мынау не, түге,
Ойыны әлі қанбаған,
Не қылған ішің толғыр ед?
(Әйелдер кетіп қалады. Арыстанға.)

Жат жөніне, Арыстан,
Жау-жәнекей немене,
Қыз-қырқынмен табысқан?

А р ы с т а н.

Жау болғанда қайтушы ед

Мен де бірге шабыскам.

Б а с ы б а р. Жо, осы алатының қайсысы, жөніңді
айтшы жарықтығым, көп керісіп салыспан!

А р ы с т а н. Сол тандаумен толқып жүрмін де, әлі
байлап шешкем жоқ. Несіне бүгін асығам, жау қалды ғой
алысқан!

Б а с ы б а р. Бөрекелде, әлі тандап болмасаң, ендігі
жол өзімдікі, менікі! *(Арыстанды сөйлетпейді.)* Бұл естірттер
байлауым, дауым емес! Менен қалғаны сенікі *(Жарас
көрінеді. Басыбар соны шақырады. Арыстан кете береді.)*

Уай, шірік, бері кел де маған қарас!

Жарас тақайды.

Білдің бе қысылдым ғой, беу-беу Жарас,

Мінекей екі бірдей күн-түн өтті

Ішті шер кернеп барад қайттім, Жарас?

Ж а р а с. Не дейді, батыр-ау! О, опасыз қу жалған!
Бұзылған-ау тегі асқазаны!

Б а с ы б а р. Бабанның қатқан басы. Асқазаным сені
жеп қойсам батырады! О несі екен сандалып?

Ж а р а с. О, қу жалған, онда не қып маза кетті?

Б а с ы б а р. Уа қуарғыр, сұлу қыз деп құса болдым!
Құса болдым асыл ару деп!

Ж а р а с. О, опасыз жалған, ойбай сорлы басым мынау
ма еді! Ал бұл енді шыны қиын! Ит кешу, қиын асу бәрінен
де бұл қиын. Дінке құртар тас қамау!

Б а с ы б а р. Қатқаныңның басы! Адыра қал, сөзімнен
садаға кет!

Ж а р а с. Әй-әй қиын ... Мүлде қиын. Сондай қиын
енді бұл, қиын ғой!..

Б а с ы б а р. Уа, қысқарт, тас төбеңнен құдай ұрғыр!

Ж а р а с. Уа қу жалған! .. Не жаздым ойбай батыр, не
дедің күр!

Б а с ы б а р. Қиынын айт дедім бе, қисынын тап!
Тылқат бол, тілегімді айт! Бар, шапшаң түр!

(Жарас кетеді. Шал шығады.)

Ал шалым сен безей бер тіл-жағыңды,

Қыздарға бар, жауап өкел жағымды!

Ш а л. Уа, құрдас-ау, қыз-қатынға, қарқ олжаға бат-
тық қой! Мені де сен ойласаңшы! Олжа басы маған тиерін
ойлайсың ба, жоқ па өзің? Осындағы жолы үлкен өзім екем,
ойлашы тым болмаса мына ағымды! *(Сақалын ұстайды.)*

Б а с ы б а р. Аласың өзімнен қалған артығын. Алды-
мен алам деп таласпа! Үйтер болсаң сертімді есті, ұйпап,
күзеп аламын сор бағыңды! *(Күледі. Жарас пен бір өйел
шатырға келеді. Жарас Басыбарға жақындайды.)*

Ж а р а с.

Басеке, маған жауап бермеді ғой,

Батырдың өзін алып кел деді ғой.

Б а с ы б а р *(қолбаң етіп тез тұрып).*

Мінекей жақсы лепес, жарым ырыс,

Ендеше, қызды қолға бергені ғой.

(Жарас екеуі шатырға келеді.)

Уау, ақшабет, жан Айман,

Айдалайын бір сені.

Жаратқан сонау құдайдан

Қолқам үлкен тегінде...

(Теңге шығып қарап тұрады.)

Қайтар болсаң райдан.

Ж а р а с *(Айман атынан сойлеп).*

Бұл кісі жауап күтіп отыр сізден,

Не тілек тілейді екен дейді бізден?

Ала ма, жоқ болмаса жай жастық па?

Жауабын алсам дейді жүзбе-жүзден!

Б а с ы б а р.

Ат мініп неге асындым жарағымды,

Бастаған таудай тілек талабымды,
 Болғанда жақсы лепес ай сұлудан,
 Қалам ба жатқа беріп қарағымды!
(Теңге төпсініп келеді.)
 Т е ң ғ е.
 Сап батыр, қыздан бұрын мені жайла,
 Елмісің, жауымбысың сөзді байла!
 Олжаға бұл қыздарды мен аламын,
 Көңбесен, көріп алам, күнің сайла!
(Шал көрінеді. Басыбар қасына шақырып алады.)
 Б а с ы б а р.
 Қарай гөр жер астынан жік шыққанын,
 Естіп пе ең Көтібардың, сірә, ыққанын!
 Тұр былай, олжа десең жаның олжа,
 Сендейдің мыңын меңдеп шыныққамын!
 Т е ң ғ е.
 Шекіспей бекіспейді жол деселі,
 Ендеше, тіл шешпейді, күш шешеді!
 Б а с ы б а р *(Шалға сөзін мақұлдатып.)*
 Мұрдар-ау, қайдан шыққан сұм немесің,
 Кім деп тұр, осы кіммен егеседі!
 Ж а р а с.
 Күшіне, жолына да сенген ер ғой,
 Болмаса, сірә, бұлай демес еді!
 Б а с ы б а р.
 Бұл ер боп, жер боп қалар мен бе сонда?
(Теңгеге)
 Қайтпек ең тие қалса қыздар қолға?
 Т е ң ғ е.
 Алам ба, қайтарам ба ерік өзімде,
 Аржағын өзім шешем алаң болма!
 Ш а л *(кіжініп).* Пай-пай мынау неткен көргенсіз, қағып
 тастар ма еді өзін жалптитып!
 Б а с ы б а р *(Теңгеге.)* Жә, жетті, тентіремей жайыңа кет!
 Т е ң ғ е.
 Ендеше, мені жеңген қызды алады,
 Алыспен ашылады ендігі бет!
 Б а с ы б а р *(қатуланып, қаруына ұмтылып).*
 Не дейсің, қашқан қатын мен болам ба?
(Теңге сапысын жарқ еткізіп.)

Т е ң г е Олай болса алыстым, шық жекпе-жек!

Ш а л (*ұмтыла берген Басыбарды тоқтатып*). Қоя берші осының әуселесін мен көрейін, омай-ай, тұқым-тұғияның құрыған! Ал шыға қой жекпе-жек ...

Т е ң г е. Шықсаң-шық! Итаршы сендей құзғын шал да маған керек, шық жекпе-жек!

(*Екеуі оқшауланып беттесе береді.*)

Т е ң г е. Атыспақ керек пе, алыспақ керек пе?

Ш а л (*Басыбар жаққа жалтақтай түсіп*). Атыспақ атаңнан қалған, алыспақ керек! Тұқым-тұғияның ...

Т е ң г е. Келсең кел! (*Қанжарын тастап тап береді. Ағындап кеп шалды сақалынан ала түседі.*)

Ш а л (*қалбақтап, дегбірі қашып*). Алма сақалдан, тұқым-тұғияның ... Тиме сақалға, қоя бер сақалымды. Алма, алма сақалдан!

Т е ң г е. Сақалшығын, сақалынмен қосып құртайын сен неменің тұқымыңды! (*Шалды алып соғып, тізесімен кеудесінен басып езгілейді.*) Міне өлгенің жекпе-жекте!

(*Жарас шалды сүйреп, Басыбарға қарай алып келеді.*)

Б а с ы б а р. Ө-өл, өлде маған, қор туған қортық! Жалпасынан түскен нес! Тайт былай! (*Өзі өзірлене береді.*)

Ш а л. Сақалымнан алды ғой, қу көргенсіз. Қайтейін сақалымнан алғасын!

Б а с ы б а р (*қаруын қамдап жатып*). Ой сақалың құрсын, сүмелек!

Ш а л. Қайтейін сақалда қасиет, періште бар емес пе? Періштеме, жебеушіме тиген соң не қауқарым қалушы еді?

Б а с ы б а р. Қатқаныңның басы! Сенің де сақалыңда қалған періште бар ма? Өлгі қу тоқал Теңге сенің сақалыңдағы бар періштені тегіс сыбап, талай қуып тастамап па еді рәсуа қып!

Т е ң г е. Шық, жекпе-жекке! Үлкен батыр, өзің шық!

Ш а л (*Басыбарды сақтандырады*). Уа, құрдас, жазым болма, тегеуріні тым қатты көпірдің! Сақалдан алуы тап сол өлгі қу Теңге сияқты. Ол да құрдас деп сақалымнан алғанда құтым қаша беруші еді. Тек осы сақалыңа сақ болшы! Ия аруақ, қолдай гөр!

Т е ң г е. Шық, жекпе-жек, жекпе-жек!

Б а с ы б а р.

Көнекей келген керді мен көрейін,
Шыға ғой сыбағанды шын берейін!
Теңге (*атқып секіріп алдына кеп, өз бетіндегі салпыншағын жұлып алады*).

Не дедің мен бе тоқал алғызатын,
Асырып көрші көне қыз мерейін!
Басыбар. Теңге ме ең ойбай, қу тоқал, қу Теңге!
Шал (*қамшыны ала жүгіреді*). Ой тұқым-тұғияның құрыған ... қу тоқал! Бөсе сақалымнан алғаннан-ақ, ұста-сынан-ақ біліп ем! Ой тұқым-тұғияның... (*Қамшымен сабайды*.)

Теңге. Тайт арман! (*Итеріп тастайды*.) Тұр былай жолымнан, келме бүгін алдыма! (*Басыбарға тепсінеді*.) Ия, менмін жеткен! (*Кеудесін ұрып*.) Мен Теңге тоқал, аш көзіңді ақ көз сойқан!

Жарас. Теңге ме еді, жеңге ме еді жаным-ау? О, опасыз жалған! О, құлдыраған қу дәурен!

Айман (*Теңгеге*). Бәрекелде сапарың құтты болсын жас жеңге!

(*Теңге бұрқырап Басыбарға қаптайды*.)

Басыбар (*тұра беріп сасқалақтап қайта жығылып, бақыра ашуланып, қамшысымен екі жақты бірдей сабайды*). Бұзамын ойбай қамалын, әлекті мүлде саламын! Құтылып көрсін қыз менен!!! (*Тұра беріп, қайтадан жер түйіп отыра беріп, құйрығымен жорғақтап*.) Аламын, ойбай аламын! (*Жер сабайды*.)

Ш ы м ы л д ы қ

ТӨРТІНШІ АКТ

Бесінші сурет

Аймандар тұратын отаудың бір шеті көрінеді. Сахнаның екінші жағы көк төбе. Басыбар қолына үкілі домбыра алып, қасына құрдас шалын ертіп, есіп келеді. Екі шал шалжаңдап, мөз болысқан күйде.

Б а с ы б а р.

Маманның қолымда отыр балдырғаны,

Тал бойын талайлардың талдырғаны.

Отыз күн енді бүгін өтіп барад,

Қамырығын қам көңілдің қалдырғалы.

Ш а л (*қостап, қоқиланады*).

Қырқылжың бұған дейін алдырмады,

Құйрығын қызыл тағы шалдырмады.

Зар күйі енді соғып көрі қыран

Тепсініп тегеуріні салдырлады.

Б а с ы б а р. Уа, сорлы үнім енді ғана саңғырлады.

Ш а л. Қыранның аш дабылы даңғырлады.

Б а с ы б а р.

Тоятқа айдай Айман ілсем-ау деп,

Көңілде арман, сірә, қалдырмады.

Ш а л. Жаман жау жаяулаған жалбырлады.

Б а с ы б а р (*аңқылдап, күле түсіп*).

Тоқал да ту шолағын шандырлады!

Ш а л. Бөгеттің бөрің бүгін үйіп-төгіп,

Б а с ы б а р. Еңбегін көрің келед жандырғалы!

Төбе басына жақындап қалысқан кезде шал бұрынырақ шыға беріп, ар жағынан жауды көреді.

Ш а л (*күн салып қарап тұрып*). Тұра қалшы, батыр-ай, ой түп-тұғияның ... Қаптаған мынау неткен қол.

Б а с ы б а р. Уа, не дейсің, мұрдар, оның кім?

Ш а л. Алып тұр-ау үрейді!

Б а с ы б а р. Шақыршы білсін біреуді!

Ш а л. О тұқым-тұғияның ... Ойбой, батыр, қамың қыл, қуғын жеткен сүренді!

Б а с ы б а р (*сасқалақтап*).

Тартшы, ендеше, тезірек
Белдеуде тұрған күренді.

Жөпелісді, Айман, Шолпан, Теңге, Жарас жүгіре шығады.

А й м а н.

Жеткен екен Әлібек,
Берерсің төңір тілеуді!

Арыстан шығады. Артында қолы өзір, қарулы топ ере шыққан.
Арыстан да қару асыпған.

А р ы с т а н. Көрдің бе келе жатқан жауды. Шокпа-
рымның демін татпаған екен. Ершігеш неме ғой, қызыл
такия кигізейін. Ұстандар, өзін ұстандар Әлібектің! Аттан!
Аттан!

Қолымен жөнелмек болғанда Айман тоқтатады.

А й м а н. Тоқташы, батыр мырза! Осылай ма еді сенің
сертің? Аз боп па еді тұтқындағы менің дертім. Егеспей,
ұрыспай бітім тапсаң нетеді? Дәл осы сәтте өртеу де, түзеу
де сенің еркінде тұр ғой!

Ш о л п а н (*Арыстанға*). Мен де есіңнен шыққаным
ба, батыр мырза? Жә, көп сойлеп арамтер боп сабылмай-
мын. Соғыссаң сен деп сірә қаларым жоқ, құтыр да бақсы
боп кет жалынбаймын!

А р ы с т а н. Ойпыр-ау, Шолпан-ай, не деп маған
тұсау салдың! Ат ойнатып кеп тұрған жауды қайттым,
өлмеймін бе намыстан!

Т е н г е (*Арыстанға*). Ой, жаным-ау, осы бөрің бірдей
бақсы ма едің? Әлде ағанның жындылығы тапшы ме еді?
Егер қып, бір қора қып қызын алсаң да, сен намыс деген
боласың! Жетірудың көргені жақсы ма еді?

Ж а р а с. Бәрекелде-ай, не десін сөз-ақтағы. Тентек
Теңге, бәрінен өзің зор екесің-ау! Жаңағы айтқан лебің
қандай жақсы еді!

Т е н г е. Ал білiндер, ендеше, батырдың атын мен
тыққызып қойдым ... (*Сирақты мытықты жерден алып
көрсетiп.*) Әдейі мылтығын да алып кеттім. (*Өзбек жiгiтiне
ұсынады.*) Қолқа-бауыр-жүрегім ...

Ө з б е к. Ой айы, апажан, әйнәной ... Алтыным
апажан! ..

Т е н г е. Өй мөлдіреген байқұс, қолқа-бауыр-жүрегім. Сені ғана қимаймын-ау, осы бар-бар сергелденнен!.. (*Мылтықты қайта ұсынып.*) Тығындар, ал мына немесін тығындар. Көрі бақсы өртеніп өлсін өлде маған!

Ө з б е к (*мылтықты алмай қашады*). О, өйнонөй, апажан. Мен бұл пәлені алмаймын, қаһарлы қартың жаман, басыма пәле салмаймын.

Т е н г е (*Жарасқа*). Ендеше, сен тыға қой бір араға!

Ж а р а с. Қой, жаным, маған онсыз да шалың көрлі. Күнде сокқы жеп жүрген сор маңдай емеспін бе?

А й м а н. Ой тәйірі, бері өпкелші, қайтушы еді! (*Мылтықты жұлып алып, далаға шөп арасына тығып тастайды.*) Тығайын, жаласына мен қалмайым.

А р ы с т а н (*Шолпанға жанасады Қыз сырдаң, салқын*).

Жауды мен, етсем деп ем жентек-жентек,

Қолымды ұстап қалдың Шолпан тентек!

Соғыспай бітім табам сертінді бер

“Тиім” де, бұрынғыша қақпа селтек.

Шолпан сырт айнала береді. Үн жоқ.

А й м а н (*қаруына қайта ұмтылып Арыстанды ұстап қалады*). Арыстан, мен кепілмін, тасташы көңілдегі күдікті. Біз бе едік белдескен жауың. Өлібекті алып кел де бітім тапқыз. Өз жөніндегі жауабыңды да сол жерде аласың, мұратқа өзінді де, өзгені де жеткізесің. Дегенім осы ғана!

Бұл кезде доң басына қуғыншылар шығып бері келе жатады. Арыстан мен оның қолы ғана қалады да, өзгелер үйге қарай кетеді. Келе жатқан қолдың алдында Өлібек. Екі қол біріне бірі қарсы келеді.

А р ы с т а н (*Өлібекке*). Тау суының тасқынындай боп мұнша қолды не деп жиып өкелдің?

Ө л і б е к. Жесір іздел келемін қорқамын ба? Мен де сендей іргелі елдің баласымын.

А р ы с т а н. Баяғы сөзді тағы бастадық па, ендеше! Қай қызды алмақ ниетің бар?

Ө л і б е к. Жөніңді өзің айтшы, қайсысын қалдырып ең! Өлде тандауды маған салып, келгенімді тосып жүр ме едің?

А р ы с т а н (*кекетіп*). Сөйтпесіме бола ма? Мыңнан талғап дәнiккен мырзасың ғой сен!

Әлібек. Батыр мырза, қылыш үстінде серт тұрмайды. Кең кісімсімей-ақ қой сен де! Кең, кемел сен болсаң құбақалмақ орнатар ма ең? (*Айман, Шолпан, Теңгелер шығады.*)

Арыстан (*бұларды елемей*). Ер болсаң несі бар күшінді көрсетерсің! Мені қия сөзбен шалмақ бопсың ғой!

Әлібек (*Айманға қарап*).

Ай-күнім, Айманжаным, денің сау ма?

Шырмалған ақ шабақ ең қиын ауға!

Артыңнан алас ұрып, келдім жетіп,

Болсын деп, бұл шыбын жан саған сауға!

Кешіктім, көп отырдың тас қамауда,

Қапамен дәурен өтіп күн санауда,

Жеткенім осы-ақ болды, кешермісін

Салсам мен тән тонауды қан талауға!

Шолпан, Айман.

Көп күндер болғаны рас кеткеніме,

Қиын жол көзің жетер шеккеніме!

Қырсығың, мал құтыртып өршеленген

Оралдым оңкей жынның еккеніне!

Бөрібір болып болмай өкпелі не

Ырзамын іздеушінің жеткеніне.

Мұндағы борыштарым Тенге, Арыстан

Шүкірлік солар жәрдем еткеніне!

Тенге (*Әлібек пен Арыстанға*). Ал енді есебін тап та тез келіс екеуің. Болмаса асау батыр әлегін салып жатыр ана жақта! Бейбіт ел арандасып қалмасын. Ол құтырып қару жұмсаған соң қан төгіледі ғой.

Айман (*Әлібек пен Арыстанның қаруларын өз қолымен алады*). Ал, ендеше, біз бұйырлық, екеуінді табысты деп қаруларыңды алдық міне ...

Әлібек (*Айманға*).

Айманжан, бір озің деп көп ойлағам.

Айман. Менің де көп күтіп талғағаным сен болатынсың!

Арыстан. Екі қыз, бір түйінге себеп болдың ғой. Тентек жолдан тыйыл дедің, бұйрық еттің. Бірақ бұл жерден, сірә де, ексуің бірдей кетпейсің. Егеске жіберме бұдан былай, егес түбі не екенін көрдік қой!

Әлібек. Екі қыз қатарымен бұнда да қалмайды! Менің де кесер сөзім осы. Айттым да, мен де болдым.

Екеуі тағы шекісе жаздап жақындаса береді. Сол кезде Жарас жүгіріп шығады.

Ш о л п а н (*Арыстанға*).

Өттең, өттең, осы,

Тоқтармысың, Арыстан

Ойларың бар ма

Басқа жөйді намыстан?

А р ы с т а н.

Тағы, тағы өлі тағы

Келесің бе қалыстан?!

Ш о л п а н.

Зорлықпенен зайыпты

Аты шулы ағаң алсын.

Сен қойсаңшы тым құрыса

Азамат дер бағаң қалсын.

А р ы с т а н.

Айрылар болсам өзіннен

Ондай бағам арам қалсын.

Күні сөніп, айы батсын,

Бар тілегім тамам болсын.

Шолпаны жоқ Арыстанды

Ш о л п а н (*күліп*).

Арғы, бергі еруақ атсын десемші.

Бәсе, осылай десеңші

Ай бойына адасқанша

Осыныңмен кесеңші.

А р ы с т а н.

Айналайын ақ Шолпан

Қарық қылдың ғой десемші ...

(*Сол кезде Жарас жүгіріп шығады.*)

Ж а р а с. О, опасыз жалған ... Бүліндіңдер енді естерің жимасаң! .. Тый анау-мынау талас-керісті! Тәуір-ақ бөгеп едім, болмай қойды көрі батыр. Бақсы боп кетті мүлдем. Келе жатыр сый берем деп.

Т е н г е , А й м а н (*Әлібек, Арыстанға*).

Ал енді олай болса көз бояйық,

Тегіс тату болған боп қарсы алайық!

Ж а р а с (*жұртты тегіс желіктіріп*). Бәрекелде, енде-ше, мөре-сөре бола қап, у-шу, ду-ду ойын бастап, жау дерлік суық түсті тез жояйық!

Өзбек жігітін өзі еліктірсө ойнай, билей жөнеледі. Сахнада тұрған барлық қол лап беріп, қызуға араласады. Соңғы кезде барлық адам тобы, құйын үйірген құмдай ұйытқиды. Бергі шетте өзбек жігіті жалындап, Теңгенің алдында жібектей оралады. Сүйтспей сүйсіне билейді. Теңге оның айналасында бар ынта-бейілімен құлай түсіп, күштар бола жүреді.

Т е н г е. О-о қолқа, бауыр, жүрегім! О-о мөлдіреген байқұс! Елжіреген жүрегім ... О-о, құлдық өкекем (*Құшағына кіреді.*)

Шал апулы, қолына қамшы алып, Теңгеге ақырып: “О, тұқым-тұғияның құрыған, о қу тоқал” деп намыспен қамшы үйіріп, айбар иегіп жүреді. Өзбек жігіті Теңгеге: “Жап-жанан, жап-жанан”, “алтыны”, “айы”, “апәжан!” деп, шалды елемей қызыққан белгі жасайды. Басыбар жұлынып, бүрк-сарқ етіп шыға келеді.

Б а с ы б а р. Көрсет! Көрсетші, көне, көзіме! Мені қуып келетін кім? Әлек пен әбігер салатын кім? Селдей басып, ауылыма ат ойнатып, қолымнан қызды тартып алатын кім? Көрің, ойбай, көзіме! Шық! Шық қарсыма!

А й м а н.

Батыр-ау, сізден тартып кісі ала ма?

Алысқан асын жөндеп іше ала ма?

Алушы өкіл күйеу болар сізге,

Жазғанын біз көрерміз пышанаға!

(*Жарас, Теңге бастаған жиын сүйсініп күліп иіледі.*)

Б а с ы б а р. Не дейсің, қарқ қылғаның сол-ақ па еді, онда мен несіне жеңдім, шаптым деп шарқ ұрғамын (*Әлібекке.*) Құлықпен құлдыратып алдамақ бопсың ғой, көрерсің сен немені шапқанымды.

Ә л і б е к. Уа, қарт батыр, алдияр, ұсынған мойынды қылып кеспес демесуші ме еді! Дәл өзіңнің алдыңнан кескестеген жерім жоқ! Шапсаң да өз еркін. Бірақ күйеу болам! Бойсұнған соң бұл тілегім жерде қалмас, аяқ асты болмас, аға батыр!

Т е н г е, Ж а р а с (*Басыбар сөйлейін дегенде қолдарын жайып, кезек бермей киіп кетеді.*)

Бісмілда ия аруак, ата-бабам,

Сасқанда сендер демей кімді табам!

Тыңдандар оң құлақпен тілектерін,

Күйеуте осы бөлсын менің батам!

(*Көппен бірге қайта-қайта бет сипай*)

Алла ақпар, шырақтар, осы біздің жұбаптар. Батадан аттап қайтеді, батыр да бұған тұрақтар!

Жұрт бата қылып жатқанда Басыбар алас ұрып, өрқайсысын тоқтатпақ болады. Өзі де бір жағынан амалсыздан бетін сипайды. Жұрт шуылдап сүйсіне бастайды.

Д а у ы с т а р.

— Бөрекелде батырға,

— Бата берді ақырда,

— Өкіл күйеу - өз күйеу,

— Татиды ғой жақынға.

Б а с ы б а р (*шуды басып, Теңге мен Жарасқа*).

Бата қып менен бұрын, жынды көкек,

Екі сұм бұл пәлені кім үйретті?

Ж а р а с.

Батаны “бала етсе де байлау” дейді,

Біз емес бұрынғылар дәл сүйдепті!

Т е ң г е.

Батаның жөні келді, бермей қайтем...

(*Өтірік көлгірсін.*)

Нең шығып, сенің оған нең күйрепті?

Б а с ы б а р (*Теңгеге тепсініп*).

Қуарған, қатын емес, құр сүйреткі

(*Жер тепкілеп.*)

Сығыр-ау, құр қалдым ба шыныменен,

Жаусың сен, жауабымды кім билетті?

Т е ң г е.

Сап-сап!

Б а с ы б а р.

Жап, аузыңды, жап!

Т е ң г е.

Шыдай тұр, шыдай!

Б а с ы б а р.

Уа, тәйт, сұмырай!

Т е ң г е. Жетті, бақсы болып болдың ғой! Енді әке болып жол табасың. Ал қызыңды ұзатасың, жетістің ғой, өзің өкіл атасың! Сұрай келген мінекей, берді қауым бата-сын. Уа, мен өкіл анамын, құдай деп қана қасымда, енді теп-тек жатасың!

Б а с ы б а р. Тоба, тоба, ой тоба! (*Қайта құтырынып.*)

Тұра тұр бөлем әлі ме, жайыңды мықтап табармын. Келістіре тағы да тік көтере шабармын! Әлі де талай пәлені, басына түгел жабармын. Шабармын, сірә, шабармын!

(Арыстанға қарай тап беріп.)
 Алдың ба тым құрмаса сен таңдауды,
 Қойдың ба асқақтатып әлде жауды?
 А р ы с т а н.
 Дегенім деген жерден шықсын менің,
 (Шолпанды нұсқап.)
 Аламын, мынау қызға денім ауды.
 Ш о л п а н.
 Қатын боп шабындыдан саған түскен
 Тимеспін құлатсаң да басқа тауды!
 Ә л і б е к.
 Сөзіңе құлдық ұрдым, асыл айым,
 Солай деп жөнге салшы бас асауды! (Күледі.)
 Б а с ы б а р (естіп қап, қайта қаптап).
 Не дейді, мынау мұндар бата бұзды
 Жібермен, олда оңбайын, бұл қос қызды!
 (Арыстанға.)
 Бересің жолды неге Әлібекке?
 (Ұмтылып.)
 Қоя бер, енді шындап қаным қызды.
 (Талқан боп мылтығын жерден тауып ап)
 Уа, аруақ!
 Қырық жыл қырғын салайын мен,
 Алғамын сендей қыздың талайын мен!
 Аулымнан мен тіріде қыз кетпейді,
 Қуғынды қырқа матап қамайын мен.
 Мін ойбай, мін атыңа, аттан, аттан!
 Бар жендет Басыбарлап жабайын мен.

Жұрт шуылдап шошып, қолдар қимылға әзірленгендей болады.
 Жарас топ алдына құлшына шығады.

Ж а р а с. Ауа, жұрт-ау ес бар ма түге! Әлі де жеткен
 жоқ па осы селебе! Ел емес пе ек, енді неге бермейміз жол
 келеге бар істі! Осы Маманның өз аулынан, өз қолынан
 қыз алсаң қайсыныңның басың кемиді? Бұл асыл ару не-
 мене, бөрі алып қашқан ылақ па, далада жұлмалап үлеске
 салатын! Есің бар ма, екі жігіт, екеуің де күйеу болып,
 үйлеріне барып, жасап, жабдықтап бергенін неге
 көрмейсің? Дүние, пұл десе екеуің қашан “тойдым, тоқ-
 тадым” деп ең? Жасаумен, отаумен алсаң қашан тар келуші
 еді тақияңа? Тоқтал, енді есінді жи, сабаңа түс?

Әлібек. Құлдық Жарас, олай десең мен конейін!
 Арыстан.
 Бөрекелде дегенім сол,
 Жарайды, мен де тіпті үндемейін.
 Теңге. Жон осы тапқан ақыл өзгені қой! Құда болып
 Маманның оз қолынан қыз алуға, қасыма жолдас алып
 мен еремін!
 Өзбек (қуанып). Әйнәнәй ақылыңнан, апажан, жан-
 жанан, алтыны, айы!.. (Билейді.)
 Теңге (қызыққаннан шыдай алмай). О, мөлдіреген
 байқұс, садағаң кетейін қолқа, бауыр, жүрегім ...
 Шал (естіп қалып, Теңгеге қамшы үйіріп). О, қу тоқал,
 тұқым-тұғияның құрыған ... Сойып салам, құлқыны құрып
 тұрғанын бұнын да!
 Теңге (шалға). Қысқарт, ай қу шал. Жұрт көзінше
 жер қылармын! Қаудырлаған қу қақпас, саған қызығайын
 ба, бұған қызықпай?
 Шал (тістеніп, қамшысын білеп). Тұра тұр бәлем, қу
 қатын, сойып-сойып берермін бәлем сыбағанды. Қара
 бұның қайдағыға қызығуын құлқыны құрып.
 Басыбар. Көнбеймін, өлі-дағы көнбеймін, қызды
 тартып өкетпеді ме! Бермеймін, асырмаймын жау мерейін!
 Жарас. Батыр, сабыр. Жау мерейі аспасын! Әлібек
 жылы ізімен, көзір қайтсын! Өзі де қараңғыда там сүзіп
 жүр! Маманның аулында, кең байтақта танып алсын, мұнда
 кімді қуғанын да білмейді. Ол да, Арыстан да дегендеріне
 сонда жетсін!
 Теңге, Арыстан.
 Дәл байлау осы болсын өзір таңға,
 Қылған іс аз емес қой бай Маманға!
 Батыр да осы сөзге тоқтай білсін,
 Жетті ғой, тыныштық берсін топты жанға!
 Дауыстар.
 — Мақұл-ақ, билік осы болғаны ғой,
 — Бар есеп осыменен толғаны ғой.
 — Қос қызды аулына ұзатайық,
 — Тоқтады, батыр жөнді болжады ғой.
 — Ал енді жолың болсын, Айман, Шолпан,
 — Қайтатын күнің туды қырсық жолдан,
 — Қасында Теңге, Арыстан, Жарас, жастар
 — Апарып тапсырады үйге қолдан!

Ж а р а с (*Әлібекке*). Байкүс-ау, неге тұрсың жөніңді тап, шалдың ашуы басылмайды сен кетпей! Жөнел тез, бар қолыңды ап!

Ә л і б е к. Тегі осы қыздан таңдағаным тие ме, мен қара жерді мүлде сипап қалмаймын ба?

Ж а р а с. Сауда сақал сипағаныша демеуші ме ең өздерің! Сенің саудан қалай ұзақ еді? Не көрсен де өз аулыңда көресің деспедік пе? Енді аузыңды жап!

(*Әлібек қолын қамдап жөнеле береді.*)

А й м а н (*Жарасқа*).

Жарас-ай, өзің болдың анық ағам,

Асғы ғой бәрінен де сенің бағаң!

Ш о л п а н (*қостан*).

Басым аман қалғанға қарыздармын,

Айтшы бір көңіліңді немен табам?

Ж а р а с.

Үндеме, ақы алмайды жаман ағаң,

Әуелі аман-есен үйге қайтшы,

Еңбегім осы жолғы шын садағаң!

(*Теңгеге.*)

Ал, Теңге, қамданайық, не қып тұрмыз, (күліп)

Құдағи, баста жолды — құтты қадам!

Т е н г е.

Уа, көне ерстіндер екшеле бер,

Арыстан, айып анжы ескере бер!

Құда боп, жон табысып, біз қайтайық,

Десеңші, бұл сапарға “дес бере гөр!”

Жастардың қуанышты ойыны. Теңге өзбекке тағы оралады. Өзбек жігіт оның алдында күйқыжып билеп: “Жап-жапан, апажан” дейді. Теңге: “О, мөлдіреген байкүс! Қолқа, бауыр, жүрегім! Қу жапым сенің соңыңда!” дейді.

Ш а л. Қысқарт! Қысқарт-ай, қу тоқал! Құлқының құрғыр, Басыбардан бетер бұ да құмар! Бұ да жасқа құмар қу тоқал! (*Қамшы үйіреді. Теңге елемейді. Жұрт шуына өзбекпен құшақтаса араласады. Жастар дауыстары.*)

Д а у ы с т а р.

— Құтты болсын, бұл сапар, құтты болсын!

— Қуанышқа жастардың қойны толсын!

— Бұлт айығып, күн шығып, күле жайнап,

— Қас ойлаған қара күш енді солсын!

— Мен де барам бұл тойға!

— Мен де барам сол тойға!
— Мен де қалман барамын,
— Біз барамыз шын тойға.

Ш а л (*Басыбардың қасынан ортқи жөнеліп*). О, тұқым-
тұғияның құрыған ... Еліктірдің онкей мас! Мұнда маған
неме бар? Әйтеуір амал құрыды, сендерге ерем мені де ал!

Б а с ы б а р. Тайт, шығарма үнінді, қара мұны, қор-
тық шал!

Ш а л (*алақтап, елігіп*).
Жо, жоқ, батыр, аял жоқ,
Қалар болсаң өзің қал!
(*Теңгеге қарай қашады.*)

Б а с ы б а р.
Тастадың ба, қуарған!

Ш а л. Жаспен болам не болсам! (*қутыңдап.*) Шалда не
бар суалған. Сен ел шауып ала алмаған тоқалды, мен ақыл
тауып алам! Е, бөлем!

Б а с ы б а р (*бір тұрып, бір отырып зығыры қайнайды.*
Жастар жылжи береді). О, тоба-тоба-тоба! Уа, тарт былай,
тоқта, түге! (*Жұрт тоқтайды.*)

Ж а р а с (*ойнақы*). Ой, опасыз жалған! .. Қайран батыр
қаймалған. Ал, батыр, ашу алды, ақыл соңы еді! Бар істің
оңы-солы ашылды ғой. Қасыңнан шал екесі шал да кетті.
Енді тіпті осы сапарға сре барып, екеуміз өз аузымыздан
бата беріп қайтсақ қайтеді?

Б а с ы б а р. Бабаңның қатқан басы! Адыра қал
сөзіңмен, құрттың ғой, қу Жарас, жоғал арман көзімнен!

Ж а р а с. Сап-сап, батыр, сабыр қыл, бар көргенің
өзіңнен!

Б а с ы б а р (*жұлқынып тұрып, ақырып*).
Уай, сұм-сұрқия дәурен-ай!
Басыма түскен әурені-ай.
Жіберші, уа, жібер былай,
Сорлататын неме екен,
Сірө, мені сол құдай!
Уа, қайдасын, сен құдай!
Шұнақ құдай, құдай-құдай!

(*Мылтығын аспанға атып жіберіп жөнеледі. Жастар*
тобы шулап, күліп қалады.)

Ш ы м ы л д ы қ

С о ң ы.